

KUNSKAP & INSPIRATION • En tidning från ABF

NR 3.2025

fönstret

ABF

AKVARELL

I DET FRIA

REPORTAGE

TIO ÅR

SEDAN FLYKTINGVÅGEN

LEDARSKAP

GRUPPEN DÄR MÄN

TALAR OM KÄNSLOR

RESA

UTØYA

– FRÅN TRAGEDI TILL
DEMOKRATIVERKSTAD

KRYSS OCH TÄVLING

VINN POCKETBÖCKER
OCH BIOBILJETTER!

**LARS
WINNERBÄCK**

”FARLIGT NÄR GÄNGEN BLIR COOLARE
ÄN DET SAMHÄLLET HAR ATT ERBJUDA”

NATUR &
KULTUR

Altura

Nå nya höjder i spanska!

Altura är ett helt nytt spanskläromedel för Gy25 som bygger på aktuell språkidaktisk forskning. Altura erbjuder en rik variation av aktiviteter som främjar meningsfull språkanvändning.

Helt ny
spanska för
gy/vux!

Beställ ett utvärderingsexemplar!
nok.se/altura

INNEHÅLL

NR 3.2025

22
LARS WINNERBÄCK

18
UTØYA

© Anna-Lena Ahlström

30 FLYKTINGVÅGEN

© Shutterstock

REPORTAGE

18 **36 TIMMAR PÅ UTØYA**

Fönstrets Eric Sundström beskriver Utøyas resa från en högerextrem terroristattack till att bli ett livligt klassrum för demokratin.

22 **LARS WINNERBÄCK**

Hör vad en sång- och dansman i ett trasigt sosseland har att säga om betydelsen av kultur, folkbildning och eldsjälar.

30 **FLYKTINGVÅGEN I BACKSPEGELN**

Tio år har gått sedan 160 000 flyktingar kom till Sverige. Fönstret har mött människorna bakom siffrorna, och ABF:arna som tog emot dem.

LEDARSKAP

37 **SILVIA KAKEMBO**

"Säg upp dig – men behåll engagemanget!"

38 **CIRKELLEDARNA**

"Här bryter de ihop och berättar"

KULTUR

41 **ULRIKA KNUTSON**

Hundra år med Fogelstadgruppen.

42 **KLASSIKERLISTAN**

Var en drömmare, läs om fred!

44 **FÖRFATTARMÖTE** **LEILA SLIMANI**

46 **SJU SKÄL ATT LÄSA** **KLAS ÖSTERGREN**

ABF

49 **NY GRUNDUTBILDNING** **FÖR CIRKELLEDARNA**

52 **AKVARELL UNDER** **BAR HIMMEL**

56 **TOMAS ENEROTH**

En ny ordförande som vill att vi skryter mer.

DESSUTOM

5 **ERIC SUNDSTRÖM**

"Kulturkanon säger allt om vår tid"

6 **FOLKBILDNINGSBILDEN**

8 **LÄSARBREV OCH TÄVLING**

9 **SUSANNA ALAKOSKI**

10 **JUST NU**

14 **FÖRR**

"Löntagarfonder: motvinden som bar framåt"

48 **KRYSSET**

58 **EUROPAFÖNSTRET**

"Litteraturens explosiva kraft"

Mer kunskap och inspiration

Missa inte att Fönstret finns att läsa online

På **webben** hittar du alltid det personporträtt som vi har publicerat i senaste numret – men du kan också läsa **HELA** tidningen som pdf där. Resereportage, krönikan om ledarskap, kulturtips, vad som är på gång inom ABF – och en hel del annat!

Alltid tillgänglig gratis
på www.abf.se

Du hittar även Fönstret
på **Facebook** och **Instagram**.

Prenumerera på tidningen Fönstret!

Eller ge bort tidningen i gåva – en uppskattad present som räcker i ett helt år! Priset – endast 249 kr.

Din gåva innehåller:

- 4 **fullmatade** utgåvor av tidningen Fönstret.

Ja, jag vill ge bort Fönstret i gåva eller prenumerera för egen del!

Mitt namn:

Min adress:

Min e-post:

Den som ska få gåvan:

Namn:

Adress:

E-post:

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

ABF:s förbundsexpedition
Svarspost: Box 522
101 30 Stockholm

Du kan också teckna
prenumerationer på:
www.abf.se/tidningen-fonstret

ANNA-LENA AHLSTRÖM

Porträttfotograf med bakgrund i musikbranschen som tog bilderna på kungaparet när de åter skulle bli frimärken. Fotar till *Fönstrets* porträttintervjuer. De fantastiska bilderna på Lars Winnerbäck (omslag samt sid 22–29) togs i hennes nya studio på Kvarnholmen.

ANDERS TIMRÉN

Grafisk designer som bland annat formger bokomslag – men Anders är även *Fönstrets* formgivare. Det är Anders som med säker hand och skarp blick väver samman text, bild och grafik till det magasin du håller i din hand (sid 1–60, alltså). Efter en deadline återfinns han oftast i Grisslehamn.

© Charles Ludvig

SILVIA KAKEMBO

Jobbar på Arenagruppen där hon är chef för Arena Opinion. Har jobbat som konsult och på finansdepartementet men trivs bäst bland ideella organisationer. Har skrivit böcker om påverkan, engagemang och folk rörelser – men skriver även det här numrets krönika om ledarskap (sid 37).

KANONKUL — MEN VAR ÄR KULTURPOLITIKEN?

Sensommaren tar sina sista djupa suckar, Sverige har fått en kulturkanon, och den säger allt om vår tid. Först har vi ytligheten: vi diskuterar en lista, och det är visserligen rätt kul. Förvånansvärt mycket anknyter till arbetarrörelsens historia, inklusive folkbildning via Brunnsvik.

Men i ordfloden framhåller kommitténs ordförande Lars Trägårdh plötsligt vad som är viktigt på riktigt: en "rättvis tillgång till det gemensamma kulturella kapitalet". Det förutsätter en fungerande skola, en ambitiös kulturpolitik, samt att studieförbundens skyltar lyser på småstadsgatorna i landet av granit och morän. Och vi vet hur det är med den saken. Förskolor och skolor är vinstmaskiner för stora koncerner. Kulturens andel av statsbudgeten är den minsta på tjugo år. Var tredje krona till folkbildningen – där Trägårdh hoppas att hans kanon ska leva vidare i studiecirkel – försvinner.

SD-toppen Jessica Stegruds rasistiska tweet om *Fönstret*-bekantingen Lawen Redar och kulturminister Parisa Liljestrand – om att en svenskfödd kurd och en perser debatterar svensk kulturkanon i SVT:s *Aktuellt* – säger dessvärre också allt om vår tid. Det blir en diskussion om vad Stegrud kan ha menat, vilket alla egentligen vet. Men ett upprop i den anständiga borgerligheten som kräver att Tidösamarbetet avslutas, lyser med sin frånvaro.

Men som alltid finns det hopp, och mycket klokt har sagts i kanondebatten. "Kanon" för tankarna till vad auktoriteten anbefaller, låt oss tala om "kulturnycklar" i stället. Sverige har uppstått i samspel med omvärlden, inte i en "etniskt homogen bubbla", och berättelsen om vårt land ska tilltala en heterogen grupp unga. Och varje försök till en sådan här lista borde åtföljas av rejäla satsningar på läsning i skolan, bibliotek, folkbildning, museer och scener – en politik som gör att vi verkligen når de kulturpolitiska målen.

Vikten av kultur – och kulturens eldsjäl – betonas av Lars Winnerbäck i det här numret av *Fönstret*. Hoppas att du hittar läsning som värmer i höstens tandläkarväder.

Nästa nummer av *Fönstret* kommer den 8 december.

Eric Sundström

ERIC SUNDSTRÖM, chefredaktör
eric.sundstrom@abf.se

FÖNSTRET ges ut av Arbetarnas Bildningsförbund, ABF.
Besöksadress: Sveavägen 68, Stockholm.
Postadress: Box 522, 101 30 Stockholm.
Mejl: fonstret@abf.se
Telefon: 08-613 50 00

Redaktion
Eric Sundström, *chefredaktör*,
eric.sundstrom@abf.se

Fredrik Pettersson, *ansvarig utgivare*,
fredrik.pettersson@abf.se

Anders Timrén, *ad*, anders@islington.se

Prenumeration och adressändringen
Studiecirkelledare
– vänd dig till din lokala ABF-avdelning.
Övriga prenumeranter:
tel: 08-613 50 00
prenumeration@fonstret.se
Abf.se/tidningen-fonstret

Annonsbokning
eric.sundstrom@abf.se

Korrektur: Fredrik Johansson
Omslagsfoto: Anna-Lena Ahlström
Tryckeri: Stibo
Upplaga: 20 600 exemplar
(TS-kontrollerat)

Pris: 249 kr/år, lösnr 59 kr

Vi förbehåller oss rätten att publicera allt material även digitalt. *Fönstret* är medlem i Sveriges Tidskrifter.

• *Fönstret* på nätet Abf.se/tidningen-fonstret

FOLK BILDNINGS BILDEN

TEXT OCH FOTO INGELA HOATSON

MED HJÄRTA FÖR LIVEMUSIKEN

I början av september genomfördes *Live at Heart*, och då blir Örebro en stad som formligen pulserar av levande musik. För ABF Örebro läns del innebär detta ett samarbete med restaurangen Coco Thai och dess populära scen Red stage i centrala stan. Under en helg hinner nio akter i olika genrer uppträda, bland dem **Pärlor och Pistoler** från Västerås, som spelar en blandning av indiepop och rock på svenska.

Sångaren Julia Tiilikainen Stade är ett karismatiskt kraftpaket på scenen, med en stark och uttrycksfull röst. Det är också hon som skriver texterna till bandets låtar, där relationer är ett tydligt tema.

– Vi har fått jättefin hjälp av ABF med att få en replokal, stöttning med instrument och möjlighet till inspelning. Det har verkligen betytt så otroligt mycket, säger Julia Tiilikainen Stade, som också uppskattar att få komma ut och spela.

Hon ser den pågående replokalskrisen som sorglig och ett hot mot demokratin.

– Kulturella uttryck är så otroligt viktiga för människan.

Inför nästa års val hoppas hon på en regering som satsar på kulturen.

– Det är i grunden en demokratisk fråga – vad vill man ha för samhälle egentligen?

I förra numret (2-2025) berättade vi att *Fönstret* genomför en läsarundersökning. Här kan ni läsa om resultatet, och låt mig tacka Andreas Saleskog som praktiserade på ABF:s förbundsexpedition i våras – han genomförde undersökningen på ett föredömligt sätt.

Eric Sundström, chefredaktör, eric.sundstrom@abf.se

BREV

från läsekretsen

MER OM FOLKBILDNING? LÄTTSAMMARE ELLER DJUPARE?

En viktig innehållsfråga är om ni läsare anser att vi skriver tillräckligt om ABF och folkbildning. Det anser ni att vi gör, men en del vill ha ännu mer. Vi frågade också om balansen mellan lättamt och mer fördjupande innehåll. Vi verkar ha en bra balans, och ni efterfrågar snarast ännu mer fördjupning.

Vad gäller innehållet gillar ni personporträtten, såklart. Men mötet med cirkelledare, ABF-sidorna, och det nya uppslaget *Folkbildningsbilden* är faktiskt lika populära.

SNYGG LAYOUT – MEN BÄTTRE SEKTIONSINDELNING

En av er skriver: "Som tidigare layoutare tycker jag att tidningen ser fantastisk ut." Generellt anser ni att *Fönstret* är en snygg tidning – det tackar vi för! Men ni efterfrågar en tydligare sektionsindelning, och ett lite renare och mer avskalat utseende. Synpunkterna tar vi med oss när vi ser över vår layout under ledning av *Fönstrets* art director Anders Timrén.

SKA VI SES MER I DIGITALA KANALER?

Det är tydligt att ni gillar att *Fönstret* finns i papper – men två av tre är öppna för mer dialog i digitala kanaler. Ett nyhetsbrev via e-post är mest efterfrågat, följt av Facebook och Instagram. Kvalitet är viktigare än ständiga uppdateringar, och ni vill ha kul-tur tips, reportage om cirkelverksamhet runt om i landet, information om ABF, och intervjuer med kulturpersonligheter.

LÅT DISKUSSIONEN FORTSÄTTA!

Under rubriken "öppna frågor" efterlyser ni fler reportage om ABF:s verksamhet, att kopplingen till folkbildningen ska vara ännu tydligare i allt vi gör, och ni vill ha mer om rollerna som cirkelledare och deltagare. Bland konkreta förslag märks en spalt om hur vi ser till att använda statsbidragen på rätt sätt.

Ni framhåller också att könsfördelningen ska vara jämn, till exempel på våra omslag, och ni vill läsa om personer som har annan etnisk bakgrund än den traditionellt svenska. Allt detta är synpunkter som vi självfallet tar med oss.

AVSLUTANDE ORD:

Vi kommer att fortsätta utveckla *Fönstret* gradvis, och i det arbetet är alla förslag välkomna. Läsarundersökningen är avslutad, men fortsatt mejla och berätta vad du gillar med *Fönstret* – och vad vi kan göra bättre!

Eric Sundström, chefredaktör

VINN BIOBILJETTER

FILM ÄR FORTFARANDE BÄST PÅ BIO!

Vinner du den här tävlingen kan du sjunka ner i biofåtöljen – fem gånger utan att behöva betala själv!

Vinnaren får nämligen ett presentkort på Filmstaden som räcker till fem biobesök.

Vinnaren står själv för eventuell vinstskatt.

UPPGIFT: På vilken sida i tidningen kan du läsa om en ananasring?

Mejla eller skriv ned ditt svar på ett vykort tillsammans med din postadress. Märk mejl och kuvert med "Tävlingen".

Postadress: *Fönstret*, Box 522, 101 30 STOCKHOLM.

Mejl: tavlingen.fonstret@abf.se.

Senast den 3 november vill vi ha ditt svar.

GRATTIS till
Olga Söderman

som vann förra numrets tävling.
• Rätt svar var att vi skrev om
Dag Solstads karaktär "lektor
Pedersen" på sidan 46.

FOLKBILDNING OCH JAG: SUSANNA ALAKOSKI

GLITTER ÖVER BY OCH BYGD

Trots en påver start i livet lyckades jag undvika mitt predestinerade öde. Att som mina invandrade arbetarföräldrar bli vid min läst. Vem ska jag tacka?

Tar delvis åt mig äran själv. Jag har jobbat hårt. Säkert spelar generna roll. Liksom turen. Men utan idéerna och den gemensamma bildningsempatin hade jag likt mina förmödrar varken haft rösträtt eller kunnat studera.

Jag tycker att Folkbildningsverige ska skryta mer. Många av Sveriges namnkunniga författare, inklusive jag själv, påbörjade sina författarskap på folkhögskolornas skrivarlinjer. Samma gäller musiker, jour-

bygden. Fattar inte att regeringen inte uppskattar det.

I *Till bildningens försvar* redogör Sverker Sörlin för sin bildningsresa i norra Sverige. Kyrkan spelade stor roll. När jag frågar Facebookvännerna om deras bildningsresor dyker allt från tidningar som låg travade på avträden och köksbord till hemvärnet upp. Vidare andra chansen på komvux, studiecirkel, kulturskolan, ideella föreningar och engagerade lärare.

Sverker Sörlin menar att den stigande utbildningsnivån är ett viktigt framsteg. Men den utgör inte någon garanti för att bildningen lever eftersom innebörden av

gå emot uppväxtens predestination och ett stipendium gör att Westover skriver en doktorsavhandling i idéhistoria vid University of Cambridge.

Tara Westovers verk kan gärna läsas tillsammans med Édouard Louis och Didier Eribon, som också skildrar den vita arbetarklassens förfrämligande gentemot samhälle och politik, och som begripliggör varför just bildning bidrar till samhällelig visdom och trygghet. Till glitter över bygd, byar och städer.

”UTAN IDÉERNA OCH DEN GEMENSAMMA
BILDNINGSEMPATIN HADE JAG LIKT MINA FÖRMÖDRAR
VARKEN HAFT RÖSTRÄTT ELLER KUNNAT STUDERA.”

nalister, skådespelare, chefer och många andra medborgare som på olika sätt gjort avtryck.

Siffror är svårt, men regeringen genomför en slakt av studieförbunden. De många som vet bildningens glädje och kraft oroar sig. ABF, Sveriges kristna råd, Ideell kulturallians, Fremia. Lustigt nog också alla organisationer som har ordet ”folk” i beteckningen. Folkbildningsrådet, Folkets Hus och Parker, Folkuniversitetet, folkhögskolor.

I glesbygden är det fortfarande långt till universiteten. Där går var och varannan studiecirkel hela livet. Ringarna på vattnet strör sedan glitter över byn och

kunskap förskjutits mot kunskapsprestation i alltmer mätbara resultat.

Bildning är enligt Sörlin en kunskapsprocess som binder ihop samhället, skapar ett gemensamt ”erfarenhetsrum” och är kopplat till omdöme, värderingar, medborgarskap. Kittet som håller ihop och garanterar demokrati.

Sörlin använder Tara Westovers *Allt jag fått lära mig* som exempel. Hon växer upp i en mormonfamilj. Barnen undervisas hemma. *Bibeln*, *Mormons bok* och profeternas skrifter utgör ”läran om livet”. Pappa fundamentalist säger att regeringen, det medicinska etablissemangen och socialister är farliga. Han säger att Guds kraft botar bättre än sjukvård. Modet att

© Sara Mac Key

SUSANNA ALAKOSKI

Bor på Österlen, debuterade med *Svinälängorna* som fick Augustpriset 2006. Utkom senast med *Dotterdottern* (Natur & Kultur 2024).

FOLK

"DET HÄR ÄR VÅR HISTORIA"

— NY PJÄS OM TORNEDALINGARNAS KAMP

De är Sveriges minst kända nationella minoritet. Men i höst och i vinter kommer hela Sverige att få ta del av tornedalingarnas historia och kamp i pjäsen *Ummikkos*. För Tornedalsteatern är det en milstolpe att för första gången genomföra ett eget samarbete med Riksteatern. **AV** KARIN ELFVING **FOTO** JESSICA SEGERBERG (porträtt), SÖREN VILKS (gruppbild)

Vad betyder rötter? Hur påverkas man av att inte ha fått tala sitt eget språk? Kan ett ursprung tas tillbaka? Det är frågor som står i fokus i Tornedalsteaterns pjäs *Ummikkos* som genom Riksteatern turnerar i hela Sverige under hösten. Och "ummikko"? Det är benämningen på meänkieli på en person som inte kan omgivningens språk.

– I början användes det i relation till överhetens språk – det vill säga svenska. Men när försvenskningsspolitiken gjorde att de tornedalska föräldrarna slutade föra över meänkieli till sina barn kom det alltmer att relatera till en egen erfarenhet, säger Erling Fredriksson, teaterchef för Tornedalsteatern.

Ummikkos återger tornedalingarnas moderna historia genom tre generationer. Materialet byggs på offentliggjorda vittnesmål från Sannings- och försoningskommissionen som hösten 2023 överlämnades till kulturminister Parisa

Liljestrand. Men *Ummikkos* handlar långt ifrån bara om sorg och smärta.

– Min idé var en berättelse som inte har hörts om tornedalingarna, om det positiva som har hänt utifrån vändpunkten på 1980-talet. Solskenshistorien om hur vi har återtagit vår kulturhistoria och vårt språk är viktig att berätta som inspiration.

I föreställningen kommer meänkieli att höras både i repliker som textas och i musik. En förrätt – en tornedalsk smakupplevelse – erbjuds till publiken innan själva föreställningen. Tornedalsteaterns första egna samarbete med Riksteatern blir en av deras största produktioner någonsin.

– Jag bestämde tidigt att det här synliggörandet måste få maximal effekt, säger Erling Fredriksson.

Ummikkos har premiär i hjärtat av Tornedalen – på Folkets Hus i Pajala – två kvällar i oktober.

– Helt utsålt kommer det att bli, det finns inget annat. Det här är vår historia och vår berättelse,

säger Erling Fredriksson som tror att pjäsen kommer att läka sår och bygga stolthet hos tornedalingar.

Därefter spelas pjäsen på ytterligare 22 platser i hela Sverige.

– Vi vill dela berättelsen med majoritetssamhället. Nu får de se det som de aldrig fick läsa om. Det är stort och starkt. De allmängiltiga upplevelserna i att bli frångått något och känna sig utanför kan många grupper, inte minst nysvenskar, känna igen sig i.

Klara Pasma är yngst av skådespelarna och har själv rötter i Tornedalen. Hon fick inte meänkieli med sig som barn, trots att hennes farmor inte kunde svenska. Det var genom teatern som hon på allvar närmade sig språket.

– Min roll i *Ummikkos* talar inte så mycket meänkieli. Det är en sann bild av hur det har varit för mig så jag kan verkligen relatera till känslorna och upplevelserna. Det här är min personliga historia, men också hela Sveriges.

ES

ERIC SUNDSTRÖM är Fönstrets chefredaktör.

MEDEA I SKÄRHOLMEN. Vi ska vara stolta över svensk barnkultur – och i år är det femtio år sedan urpremiären av klassikern *Medeas barn* av Suzanne Osten och Per Lysander. Pjäsen utgår från den klassiska, grekiska Medeamyten – men har barnens perspektiv på föräldrarnas skilsmässa.

Nu sätts den upp av Stadsteatern Skärholmen, där regissören Mellika Melouani Melani är uppvuxen. Premiär den 26 september, och då pjäsen blev en del av Sveriges kulturkanon bör det väl också bli turné?

© Leonard Stenberg. Illustration: Moa Schulman

MER BBC TILL FOLKET. Liverpool seglar upp som norra Europas Hollywood, och BBC har två aktuella produktioner som utspelar sig i staden. *Maffiablod*, en lokalt färgad tv-serie som följer en kriminell familj, kallas rättmätigt för en "Scouse Sopranos" och hade premiär den 27 augusti på SVT

Play. Men även *Unforgivable*, ett urstarkt tv-drama av suveräne Jimmy McGovern, måste få plats i höstens tablå. Om skuld, skam och försoning, med Anna Friel och Anna Maxwell Martin i två nyckelroller – och den jämförs med tokhyllade *Adolescence*.

OLYCKA I HEMLIGHET. Den iranske regissören Jafar Panahi vann Guldpalmen i Cannes 2025 för dramat *It was just an accident*, en moralisk thriller om före detta politiska fångar som tror sig känna igen mannen som torterade dem i fångelset genom ljudet från hans benprotes. Panahi, som har suttit fängslad, har spelat i filmen i Iran – utan tillstånd och i smyg. Låt oss njuta i biomörkret av den kultur som produceras av modiga människor som vägrar låta sig tystas. Biopremiär den 28 november.

© mark reinstein / Shutterstock.com

FILM & TV

NÄR KAMERAN FÖRSÖKER FÖRSTÅ UTØYA

Med anledning av Fönstrets besök på Utøya gör vi ett nedslag bland skildringarna av den 22 juli 2011. Det har gjorts tre filmer: *Utøya 22 juli* (regi Erik Poppe) är filmad i en enda tagning. Vi följer den fiktiva AUF:aren Kaja under de 72 fruktansvärda, långsamma minuter då terroristattacken pågick. Terroristen syns i periferin, fokus är på AUF:arna (Viaplay, Prime).

22 July (regi Paul Greengrass) är snarast en dramatisering av Åsne Seierstads bok *En av oss* och skildrar även avrättningarna, rättegången och

AUF:aren Viljar Hanssens rehabilitering (Netflix). Bäst och starkast är *Rekonstruktion Utøya* (regi Carl Javér) i vilken fyra AUF:are återskapar attacken i en tom filmstudio i Nordnorge med hjälp av tolv ungdomar, tejp på golvet, och kreativa lösningar för att hitta ljud som liknar skjutandet. Viljar Hanssens lillebror Torje har ett avslutande inlägg som framkallar rysningar och darr i öronen som bara riktigt starka filmer gör (SF Anytime).

Vad gäller dokumentärer ger *Dagen som Norge aldrig glömmes* en kronologisk översikt (SVT:s version i serien *Dokument utifrån* finns på Youtube). I Carina Bergfeldts *Utøya: aldrig glömma, aldrig tiga* får Viljar Hanssen berätta om överlevnadsbörda, och om hur högerextremismen växer (SVT Play). Dessa två viktiga teman är bärande i väldigt sevärda *Generation Utøya*, som

skildrar hur det politiska engagemanget fortsätter hos fyra unga kvinnor som överlevde (Iwonder).

ERIC SUNDSTRÖM

UK

ULRIKA KNUTSON, kulturjournalist.

KRÅKSPARK I SNÖ. Än är det tid att se Britta Marakatt-Labbas fantastiska broderier på Moderna museet. *Där varje stygn andas* heter hennes utställning, som är den största hittills i Sverige. I centrum visas hennes egen Bayeuxtapet, den 24 meter långa skildringen av samisk historia, *Historjá*. En exposé över renskötsel, stjärnglans, norrsken och gudamyter, förtryck och motstånd. Pågår till den 11 november.

Historjá (detalj), 2003–2007.

© Sarah Cooper.

JORDENS HJÄRTA. Även Kungliga Operan satsar på samisk historia i höst. I november är det urpremiär på Britta Byströms opera *Jordens hjärta*. Den speglar samiska myter och uppförs på nordsamiska. Britta Byström säger att hon lockades av att föra samman två olika musikaliska världar, samtida konstmusik med nådens trumma, och joiken som Soldottern lockar till sig Vildrenen med. Regisserar gör filmaren Rawdna Carita Eira. Spelas 15 november–29 december.

VAKENVILA I UPPSALA.

Emilia Sundqvist (född 1993) gör textila skulpturer med stark närvaro. De utstrålar både allvar och humor. Hennes mångsidiga dockor är tonåringar som prövar poser och uttryck, utforskar vuxenlivets krav och förväntningar som ställs av samhälle och föräldrar, och inte minst av ungdomarna själva. Pågår 18 oktober–23 november i Bror Hjorths hus.

© Bror Hjorths hus

VÄRLDEN SKAKAR — KULTUREN OCH BALTIMORE HÅLLER TRÅDEN

Det är höst och ett år till nästa val – och krig och osäkerhet råder på vår jord. Men planeten är full av kreativa människor, och i mellanrummen uppstår kultur, politik, och trender. *Fönstret* har gjort ett svep. **TEXT** ERIC SUNDSTRÖM **BILD** SHUTTERSTOCK

Brandon Scott.

Britta Marakatt-Labba.

© Hans-Olof Uusi/Galleri Helle Knudsen

© My Matson/Moderna Museet

© Wikipedia CC BY 2.0

© Felix Lipov / Shutterstock.com

► USA:s "mordhuvudstad" har länge varit Baltimore, tänk tv-serien *The wire*. Men antalet mord är det lägsta på femtio år, och borgmästaren **Brandon Scott** får ständigt berätta om det personliga brevet från honom – med hot och erbjudande om hjälp – som socialarbetare överlämnar personligen till potentiella våldsvärkare. Donald Trump drar in stöd till antivåldsbete, men under den nationella nivån gör politik och ledarskap skillnad.

► Alla folkbildare vet hur populärt det är med handarbetare, och **Britta Marakatt-Labba** (se sid 11) visar att även stygn är politik. *Fönstret* gissar att *comics craftivism*, textilaktivism med budskap, kommer att växa. Håll koll på namnen Åsa Grennvall/Schagerström, Sara Granér och Lotta Sjöberg, till exempel.

► **Tiktok** har introducerat *Footnotes* för användarna i USA. En video kan alltså förses med en upplysande fotnot av en kvalificerad användare, och du kan även betygsätta fotnoterna, vilket avgör hur väl de syns. En folkbildande revolution med faktakoll, eller är det upplagt för kaos, organiserad påverkan och bråk?

► **Meta** planerar att sluta med politiska annonser på Facebook och Instagram i hela EU, vilket är ett svar på de nya EU-reglerna *Transparency and targeting of political advertising*. Experter på sociala medier varnar för att det demokratiska samtalet kan försvagas i en tid då väljarna lever i sina telefoner – och Meta slipper kostsam moderering och transparens. Varning för att ljusskygga aktörer en lönn dörr bort från de etablerade partierna ser till att utnyttja läget.

► Det politiska läget kan framstå som dystert, men nyligen kom siffror på vad som gör skillnad. Under 2024 genomförde cirkelledarna i Sveriges **åtta studieförbund** 3 728 176 studietimmar – utan arvode. Det ekonomiska värdet uppskattas till 1,34 miljarder kronor, rapporterar Studieförbunden. Regeringen kan skära ned på folkbildningen, men vi ska fortsätta att ses i studiecirkeln och på kulturträffen.

STÄNDIGT DENNE MARX

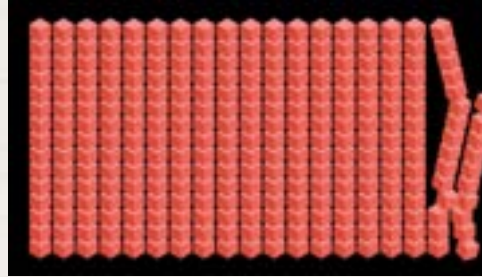
Att gå ur tiden 1883 och ständigt vara aktuell är en prestation. **Socialismens ABC** är en fördjupningspodd av tanke-smedjan **Katalys** om Karl Marx liv och idéer. Självaste

Dramaten sätter upp dansteaterföreläsningen **Das Kapital**, som ska spegla "vår allra vanligaste vardag i Karl Marx analys av kapitalismen". Lyssna, diskutera och gå på föreläsningen ihop – så har du en studiecirkel.

40,9 %

Så stor andel av den globala elproduktionen kom från låga koldioxidkällor (förnybart och kärnkraft) under 2024. Det är första gången sedan 1940-talet som andelen överstiger 40 procent.

© Grafik: Studio Bon

DEMONSTRERA MERA!

Det är trendigt att gå i demonstrationståg! Tvärtom vad många tror är det vanligare numera – och många sociala rörelser har blivit partier: KD, MP, SD, FI. Om detta och totalt femton olika sociala rörelser kan du läsa om i **Sociala rörelser i Sverige. Politiska protester och aktivism från 1945 till i dag** (red. Magnus Wennerhag med flera). Det finns många böcker om våra partier – och nu har vi ett standardverk om våra sociala rörelser.

HÖGER, VÄNSTER OM MARSCH – OCH LÄS

Höstens bokflod speglar det oroliga omvärldsläget och **Fönstret** ser många potentiella guldgruv. **Peter Hultqvists När allt förändras**, som förklarar kovändningen om Nato, finns redan i boklådorna. **Jens Stoltenberg** släpper karriärens andra memoarbok och titeln är övertydlig: **Min tid i Nato**. Sveriges Radios korrespondent **Cecilia Uddén** lär presentera gripande människöden i känd stil i **Allt har en smak av aska. Skräddaren i Gaza och andra människor i en plågad region**. I **Främmande makt** redogör **Jani Sallinen** och **Mathias Ståhle** för hur utländska spioner opererar här i Sverige. **Tobias Billström** har valt titeln **Skarpt läge**. Folkrättsprofessor **Mark Klamberg** är aktuell med **Folkmord: Sverige och kampen om ett begrepp**. Och missa inte **Sveriges sak var vår** av **Johan Wennström**,

som berättar historien om den hemliga svenska motståndsrörelsen – en verklig stay behind-organisation – som bildades med stöd av arbetsmarknadens parter i kalla krigets gryning.

BILDNINGSAKUTEN

VAD SÄGER EXPERTISEN OM FOLKMORD?

Debatten om huruvida kriget i Gaza utgör folkmord har nått en ny nivå – inte minst sedan framstående folkrättsexperter bytt uppfattning.

- Enligt folkmordskonventionen betyder folkmord att någon av följande handlingar begås med avsikt att helt eller delvis förinta en nationell, etnisk, ras eller religiös grupp: att döda medlemmar av gruppen; att förorsaka allvarlig fysisk eller psykisk skada; avsiktligt utsätta gruppen för levnadsförhållanden som är avsedda att orsaka dess fysiska förstörelse; införa åtgärder som syftar till att förhindra att barn föds inom gruppen; tvångsförflyttning av barn.
- Bland folkrättsexperter finns växande stöd att villkoren ovan uppfylls i Gaza. Kvarstående oenighet rör framför allt frågan om det finns avsikt att helt eller delvis förinta palestinierna som grupp i Gaza.
- Professor **Mark Klamberg** vid Stockholms universitet har ändrat uppfattning och framhåller att faktorer som utsvaltning, otillräcklig nödhjälp och den förändrade retoriken från Israel kan innebära folkmord. Samma bedömning görs av kollegorna **Pål Wrangé** och **Said Mahmoudi**.
- **Melanie O'Brien** är ordförande för IAGS, en internationell organisation som samlar 700 folkmordsforskare. Hon har sagt till **Svenska Dagbladet** att folkmord bedrivs och hänvisar till det urskillningslösa bombardet av civila områden, förstörelse av infrastruktur och vårdinrättningar, samt blockaden av mat och vatten till civila.
- **Debórah Dwork**, folkmordsforskare vid Clarkuniversitetet i Massachusetts, har skrivit följande till TT: "En konsensus har uppstått bland folkmordsforskare om att Israels agerande i Gaza utgör brott mot mänskligheten, och högst sannolikt folkmord."
- Två israeliska organisationer, **B'Tselem** och **Physicians for human rights**, har släppt var sin rapport som slår fast att Israel begår folkmord i Gaza. Skuldfrågan avgörs av Internationella domstolen (ICJ).

ERIC SUNDSTRÖM

Texten är faktagranskad av Mark Klamberg, professor i folkrätt.

50 ÅR SEDAN LÖNTAGARFONDERNA

– NEDERLAGET SOM RÄDDADE SOCIALDEMOKRATIN?

Löntagarfonderna var tänkta som ett sätt att stärka den svenska modellen och ge arbetarna del av de vinster som de själva skapar. I stället blev fonderna symbolen för en arbetarrörelse som gick vänsterut – samtidigt som högersidan fick ett spöke att enas emot. Resultatet blev ett av socialdemokratiens största nederlag, men också början på en epok som fortfarande präglar Sverige.

► FÖRSLAGET OM LÖNTAGARFONDER

När: Den 27 augusti 1975.

Vem: Presenterades av LO-ekonomen Rudolf Meidner.

Historien om löntagarfonderna har blivit en berättelse om hur en radikaliserad arbetarrörelse, med fackförningarna i spetsen och partiet i släptåg, försökte införa löntagarfondssocialism – men åkte på däng av näringslivet och borgerligheten.

Förslaget om löntagarfonder anses vara ett skäl till att Socialdemokraterna förlorade makten 1976 och inte klarade av att ta sig tillbaka 1979. Och socialdemokratin har efter detta talat väldigt tyst om det där med "demokratisk socialism". I stället kom en svensk epok av nyliberalism, en trend som fortsatt fram till våra dagar.

Men detta med "fondsocialism" var inte det ursprungliga motivet till det förslag som LO med ekonomen Rudolf Meidner i spetsen lanserade i augusti 1975. Initialt handlade löntagarfonder om att stärka den "solidariska lönepolitiken". Den senare var en metod att hålla lönebildningen i strama tyglar på ett sätt som bidrog till en kontinuerlig omvandling av näringslivet mot ökad produktivitet och bibehållen hög sysselsättning.

Principen var, grovt uttryckt, att varje branschavsnitt skulle ha samma nivå på lönerna, även om de svagare företagen på så sätt slogs ut, medan de starkare kunde

betala lägre löner än vad de egentligen kunde ha orkat med.

Fördelarna med detta var att lågproduktiva verksamheter försvann, de arbetslösa uppdateras med arbetsmarknadspolitiska åtgärder, för att sedan få bättre betalda jobb i mer utvecklingsstarka delar av näringslivet. Det var helt enkelt en modell för att utveckla produktiviteterna, höja tillväxten och stärka välfärden – vilket leder till förbättringar av människors levnadsvillkor.

Den solidariska lönepolitiken var bärande för den svenska modellen. Men den hade en baksida. Samtidigt som svagare företag slogs ut på grund av att de tvingades betala högre löner än vad de klarade av, så kom de mer framgångsrika företagen lindrigare undan.

Den solidariska lönepolitiken skapade således "övertvinster", vilket dels ökade förmögenhetskoncentrationen ännu mer i näringslivet, dels stack det i ögonen på

dare. Fackföreningarna kände sig pressade att leverera mer till sina medlemmar.

Detta var en av grundskälen till att löntagarfondsfrågan föddes. Det handlade om att rädda den svenska modellen, se till att "övertvinster" som skapats av arbetarnas återhållsamhet samlades upp och användes till något gemensamt nyttigt. Men det fanns även andra skäl till att löntagarfondsfrågan lades fram.

Tidsandan bar fram krav på ökat inflytande, på alla områden, inte minst i arbetslivet. Stora insatser gjordes för att skapa bättre klimat på arbetsplatserna, de anställda skulle bli mer delaktiga och ha medbestämmande. Det är från den här tiden som uttrycket "medarbetare" i stället för "anställd" börjar bli etablerat. Vi fick en lång rad lagar som flyttade fram positionerna på arbetsplatserna.

Socialdemokratin kritiserades för att vara senfärdig och otåligheten gjorde att

"DET SOM URSPRUNGLIGEN VAR ETT RÄTT MODEST FÖRSÖK ATT UTVECKLA DEN SOLIDARISKA LÖNEPOLITIKEN TOGS ÖVER AV KRAFTER SOM VILLE GENOMFÖRA NÅGOT SLAGS SOCIALISTISK SAMHÄLLSORDNING – OCH ÅKTE PÅ PUMPEN."

arbetare som blev underbetalda i förhållande till vad de presterade.

Vid den här tiden svepte ett antal "vilda strejker" över landet, alltså arbetsnedläggelser som inte var sanktionerade av facket. Mest omtalad är gruvarbetarstrejken 1969, men många mindre strejker visade med all önskvärd tydlighet att svensk arbetarklass börjat morra lite, inte bara mot företagen utan även mot sina egna företrä-

partiet övergav principen om att förändringar skulle ske avtalsvägen. I stället kom lagstiftning att användas, exempelvis las (lagen om anställningstrygghet) och mbl (medbestämmandelagen). Vi ska komma ihåg att även på den borgerliga kanten fanns det gott om förslag som syftade till att förbättra arbetsförhållandena.

Medbestämmandefrågorna drevs exempelvis ursprungligen av Folkpartiet, som

LÖNTAGARFONDER Demonstration mot löntagarfonder den 4 oktober 1983 i Stockholm.

också hade idéer om att sprida ägandet i näringslivet till anställda. Deras motiv var bland annat att marknadsekonomin skulle fungera bättre om ägandet spreds till fler. Folkpartisterna tänkte sig stimulanser för enskilt aktiesparande och individuella vinstandelar för anställda i det egna företaget. Vad gäller det senare menade kritiker att det skulle riskera en fastlåsning av arbetskraften vid sin anställning, och på så sätt motverka den dynamik som den solidariska lönepolitiken stimulerade.

För mer strategiskt tänkande socialdemokrater var alla dessa förändringar ett sätt att gradvis urholka kapitalismen och omvandla den till en demokratisk socialism. Det kunde bli en metod att om inte bums avskaffa kapitalismen, så åtminstone knyta upp svansen på den. Utan att för den skull avskaffa marknadsekonomin och de mekanismer som gjorde svenskt näringsliv, med exportindustrin i spetsen, så oerhört framgångsrikt. Tvärtom, detta var kronan på verket i den statskapitalistiska utvecklingen.

Löntagarfonderna kom att bli den stora politiska frågan vid sidan om kärnkraften i slutet på 1970-talet. Den kom att formera ett politiskt motstånd som socialdemokratin inte mött på länge. Förutom att de borgerliga fick en hotbild att samlas bakom – med starkt stöd från näringslivet – fanns också en osäkerhet inom partiet. Det är lite oklart hur entusiastisk partiledningen egentligen var.

När partiet så småningom ställde sig bakom reformförslaget så markerade

de exempelvis genom att prata om "löntagarfonder" och inte "löntagarfonderna". Detta för att poängtera att det inte var ett oreserverat stöd till LO:s förslag. Och när förslaget väl genomfördes av Socialdemokraterna på 1980-talet var det en mycket urvattnad variant. Trots det kom Bildregeringen att avskaffa systemet i början av 1990-talet.

Ett sätt att tolka löntagarfondsförslaget är att det som ursprungligen var ett rätt modest försök att utveckla den solidariska lönepolitiken med gemensamma utvecklingsfonder togs över av krafter som ville utnyttja denna möjlighet att genomföra något slags socialistisk samhällsordning. Och att detta försök åkte på pumpen. Dessutom så rejält att arbetarrörelsen sedan dess har lagt "den demokratiska socialismen" på hyllan.

Det som sedan följde var några decennier av "nyliberalism" i olika varianter. Det som också hände var att borgerliga regeringar lanserade sina egna fonder, i form av att sprida aktieägandet till stora delar av svenska folket. På så sätt blev det fonder, men av en annan sort än den som Rudolf Meidner och de andra tänkte sig.

Löntagarfonderna kan därmed ses som arbetarrörelsens skott i foten, ett rejält självsmål som knäckte den ideologiska självkänslan – ända in i våra dagar. Men det gick rätt bra ändå. Varför lyckades socialdemokratin, trots detta nederlag, hålla sig kvar i sadeln?

En hypotes kan vara att löntagarfonder styrde över den svenska högervägen i andra banor än i andra länder. Exempelvis i Norge och Danmark blev högervägen en skatterevolt, medan det i Sverige kom att handla om fondsocialism. Detta gav socialdemokratin andrum att med skattereformer undanröja en motsvarande revolt i vårt land. Partiet städade upp bland marginalskatter och avdragshysteri, medan högern skrek sig hesa över löntagarfonder.

På så vis blev allt en historia om hur motvind kan vara en kraft som bär framåt. **❶**

.....
STIG-BJÖRN LJUNGGREN, statsvetare och politisk chefredaktör på *Sydöstran*, Blekinge.

VARFÖR DÅ?

"ARBETARKLASSEN MÅSTE UPP PÅ AGENDAN"

JOHAN ALFONSSON är postdoktor och biträdande lektor vid Högskolan i Halmstad, och affilierad forskare vid Göteborgs universitet. I höst utkommer *Vad hände med arbetarklassen?* (Arkiv förlag).

Varför då?

– Sedan 1990-talet har arbetarklassen lyst med sin frånvaro politiskt, medialt och i forskningen. Diskussionen som följde när inflationskrisen drabbade Sverige 2022 vittnar om detta. Fokus hamnade på medelklassen och deras räntor. Jag ville undersöka vad som hände med den grupp som utgör nästan hälften av den arbetsföra befolkningen.

Vad kom du fram till?

– Att arbetarklassens är samtidens förlorare. Deras löner har gått ner mest av alla grupper, de översköljs av otrygga anställningar och har drabbats hårdast av de senaste årens prisuppgång. Utvecklingen beror på att deras makt i samhället har minskat.

Pratar vi för lite om arbetarklassen?

– Tveklöst. Sedan 1990-talet har både språkbruket och den praktiska politiken varit inriktad på medelklassen och företagen. Arbetarklassen har framställts som en föredetting i fransigt blåställ från en svunnen tid. På varje politiskt område har det handlat om att förbättra företagsklimat och öka marknadens inflytande, vilket har missgynnat arbetarklassen.

Och det blir en studiehandledning?

– Det stämmer. Förhoppningen är att folk vill läsa boken och diskutera hur man kan vända situationen.

Vad hoppas du på?

– Att arbetarklassens situation återigen kommer upp på agendan.

ERIC SUNDSTRÖM

© Alamy

FRÅN OLJA TILL ALGORITMER: HUR KAPITALET STYR VÄRLDEN

Hur ska vi begripa vår turbulenta samtid? *Fönstret* har prövat en klassisk metod: att dyka ner bland nya dokumentärer och böcker i syfte att studera den ekonomiska maktordningen. Nästa steg borde bli en studiecirkel. **TEXT** ERIC SUNDSTRÖM **FOTO** SHUTTERSTOCK

Hur har den amerikanska kapitalismen format vår värld? Det finns inget enkelt svar, men att se dokumentären *Capitalism in America. The cult of wealth* – en historiektion visualiserad av arkivfoto och upplästa nyhetsartiklar – är ett första steg.

Det börjar med trion som bejakade inkomstklifftor, bekämpade facket och kompenserade med filantropi: John D Rockefeller (olja), Andrew Carnegie (stål och fastigheter) och J P Morgan (bank och transport). Vi får följa hur pendeln mellan oreglerad ekonomisk expansion och politisk vilja till reglering och omfördelning slår fram och tillbaka. Hoppet väcks med Franklin D. Roosevelts valseger 1932 och statens grepp över ekonomin under andra världskriget – då skatten varierade från 19 procent för de fattigaste till 88 procent för de rikaste.

Efterkrigstiden rullar på, med välstånd och en mer reglerad världsordning. Sedan

diktar vår moderna tillvaro: Hewlett och Packard, Gates och Jobs, Brin och Page, Musk, Bezos och Zuckerberg. I en kort passage knyts teknologijättarnas framfart till Ayn Rand och libertarianismen, och vi får även se hur världen skälver under finanskrisen 2008. Som alltid räddas bankerna, småfolket betalar. Vi är tillbaka där allt började, med svag reglering och sekreterare som betalar mer i skatt än de mytologiskt framgångsrika techbröderna. Absurda rikedomar, större än någonsin, samlas högst däruppe.

Att det finns variationer i hur historien upprepar sig blir tydligt i Quinn Slobodians bok *Hayek's bastards: the neoliberal roots of the populist right*. Även här erbjuds en lärorik tidsresa, där pappan till nyliberalismen – Friedrich von Hayek – är en röd tråd. Men slutdestinationen är skrämmande. Hayeks bastarder (läs: efterföljare) har ett nyväckt intresse för biologi och veten-

”MUSKS HÖJDA HÖGERARM UNDER TRUMPS INSTALLATION BLIR LOGISK NÄR DU BETRAKTAR SKÄRNINGSPUNKTEN DÄR NYLIBERALISM, HÖGEREXTREMISM OCH TEKNOOLIGARKER MÖTS.”

följer 1970-talets oljekris, det kostsamma Vietnamkriget, Bretton Woodssystemets kollaps. Inflation och arbetslöshet tvingar fram nedskärningar, kriminaliteten griper kring sig i ruffiga storstäder. Scenen är redo för en man långt till höger med solskens i blick, som lovar att sänka skatten och rulla tillbaka staten: Ronald Reagan.

Därefter introduceras männen som

skapliga ”idéer” som borde ha stannat på skräphögen: socialdarwinismens förakt för svaghet, och ren rasism. Elon Musks höjda högerarm under Donald Trumps installation blir logisk när du betraktar skärningspunkten där nyliberalism, högerextremism och teknooligarker möts.

En koppling till Sverige får vi i den utmärkta politiska självbiografin *Förbannelsen*. Hur Sverige fastnade i 90-talet och förlorade framtiden.

TV- OCH LÄSTIPS

- *Capitalism in America. The cult of wealth*, strömmas gratis via Arte.
- *Hayek's bastards: the neoliberal roots of the populist right* av Quinn Slobodian (Allen Lane). Se även föreläsningar på Youtube.
- *Förbannelsen. Hur Sverige fastnade i 90-talet och förlorade framtiden* av Karin Pettersson (Albert Bonniers förlag).
- *Bananrepubliken Sverige. Hur politiker, välfärdskapitalister och pr-byråer utarmar demokratin* (Natur & Kultur) av Johannes Klenell.

nelsen. Hur Sverige fastnade i 90-talet och förlorade framtiden. Karin Pettersson är född 1975 och levererar en tät och personlig beskrivning av hur den svenska välfärdsstaten monteras ned, samtidigt som globaliseringens brist på ekonomiska och politiska regler blir alltmer akut. En dold hjälte är författarens pappa som lever ett aktivt föreningsliv med ständiga studiecirkelar i hemmet.

Ett förslag är att addera Johannes Klenells *Bananrepubliken Sverige. Hur politiker, välfärdskapitalister och pr-byråer utarmar demokratin* – då har du en studiecirkel som går från Rockefeller till svenska friskolor. I sådana samtal kan något nytt födas, något som varken dokumentären eller författarna besvarar: hur vi stakar ut en annan framtid. **📖**

FRÅN LEMKIN TILL GAZA

Begreppet folkmord har sedan 1944 utvecklats som en juridisk term med en över tid stabil och strikt folkrättslig definition. Men folkmordsanklagelser har också blivit föremål för intensiv politisk och diplomatisk debatt. Pågående processer – inte minst gällande Gaza – visar att begreppet är både rättsligt centralt och kontroversiellt i den globala rättsordningen.

1944 Den polsk-judiske juristen Raphaël Lemkin lanserade termen *genocide* i boken *Axis rule in occupied Europe*. Följande definition anges: "En samordnad plan av olika handlingar som syftar till att förstöra väsentliga grundvalar för nationella gruppers liv, i syfte att förrinta grupperna själva."

1945 Efter andra världskriget inrättas Internationella militärtribunalen (IMT) i Nürnberg. Termen folkmord omnämns av åklagarna i deras slutanföranden, men ingår ej som klassificering i det formella åtalet. I stället kvalificeras nazisternas massmord av judar som brott mot mänskligheten. Övriga brott rubriceras som krigsförbrytelser och brott mot freden. Begreppet saknar ännu en egen juridisk konvention.

1948 FN:s generalförsamling antar konventionen om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord (resolution 260). Folkmord definieras juridiskt och konventionen träder i kraft 1951.

1961 I Israel provas Adolf Eichmann för brott mot det judiska folket, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Han befins vara skyldig och döms till döden. Fallet stärker folkmordskonventionens internationella genomslag.

1993 Internationella krigsförbrytartribunalen för före detta Jugoslavien (ICTY) tillsätts av FN:s säkerhetsråd, och fastslår i mål mot enskilda politiker och militärer att massmorden i Srebrenica 1995 utgör folkmord. Detta blir ett centralt prejudikat i folkrätten.

1994 Folkmordet i Rwanda leder till att Internationella krigsförbrytartribunalen för Rwanda (ICTR) inrättas av FN:s säkerhetsråd. ICTR fastslår första gången 1999 i *Akayesu*-målet att massmordet på tutsier och moderata hutuer uppfyller definitionen av folkmord.

1998 Stadgan för Internationella brottmålsdomstolen (ICC) förhandlas fram i Rom. Folkmord blir ett av fyra brott som domstolen har jurisdiktion över. Träder i kraft 2002.

2007 Internationella domstolen (ICJ) avgör att Srebrenica var folkmord, men att Serbien inte var direkt ansvarigt eftersom dådet utfördes av bosnienserbiska separatister. Landet var emellertid skyldigt till att ha misslyckats med att förhindra folkmordet. ICJ:s dom byggde på tidigare avgöranden från ICTY med den väsentliga skillnaden att ICJ prövar staters – inte individers – ansvar.

2016 ICC dömer Ahmad al-Faqi al-Mahdi för krigsförbrytelser relaterade till kulturarv i Timbuktu i Mali. Även om fallet inte rör folkmord markerar det utvidgad praxis kring skydd av grupper och kultur i konflikter.

2023 ICJ fastslår att målet *The Gambia vs. Myanmar* om påstått folkmord mot rohingyafolket får fortsätta. Fallet kan bli prejudicerande för tillämpning av folkmordskonventionen i 2000-talets konflikter.

2025 ICJ behandlar Sydafrikas mål mot Israel, där det hävdas att militära operationer i Gaza utgör folkmord enligt konventionen från 1948. ICJ har beordrat preliminära åtgärder och processen pågår.

Raphaël Lemkin.

Adolf Eichmann.

1994

2007

2025

... FRED I MELLANÖSTERN

"Jag tror på det judiska folkets rätt att ha en stat, så länge vi ger det palestinska folket samma rätt. Detta skulle kunna vara ett paradys för båda våra folk."

VIVIAN SILVER, israelisk fredsaktivist,
mördad den 7 oktober 2023

"Vi kan inte lita på att de tystade ska berätta för oss att de lider."

HANAN ASHRAWI, palestinsk akademiker,
politiker och författare

"Det finns bara en lösning, och det är tvåstatslösningen. Vi måste avsluta kriget i Gaza och föra tillbaka alla gisslan."

EHUD OLMERT, tidigare premiärminister i Israel

"Mellanösterns problem är fattigdom, snarare än politik."

SHIMON PERES, tidigare president och
premiärminister i Israel

"Jag kan absolut sätta mig in i Israels situation. De är människor precis som vi. De vill ha fred och säkerhet inom sina gränser."

MAHMOUD ABBAS, Palestinska myndighetens president

"För att uppnå en varaktig fred i Mellanöstern krävs mod, inte vapen."

DROTNING RANIA AV JORDANIN

"Vi måste hitta ett sätt att vara trygga utan att ockupera ett annat folk."

RUTH CALDERON, israelisk akademiker och
före detta knessetledamot

"Sann fred är inte bara frånvaron av krig, utan närvaron av rättvisa."

JIMMY CARTER, tidigare president i USA

ERIC SUNDSTRÖM

TEXT ERIC SUNDSTRÖM FOTO ERIC SUNDSTRÖM, M.F.L.

UTØYA

— VÄRLDENS VACKRASTE
KLASSRUM

► Du vet troligen vad du gjorde den 22 juli 2011, när du fick höra om terrorattentaten mot regeringskvarteren i Oslo och AUF:s

sommarläger för socialdemokratiska ungdomar på Utøya. Men vet du att under 2024 kom över 16 000 mestadels unga vuxna till Utøya för att stärka sina kunskaper om demokrati och alla människors lika värde? *Fönstret* åker till Utøya för att minnas – men också för att lära om resan från bottenlös sorg till demokrativerkstad. Utsikten från fastlandet vid *Tyrfjorden* liknar ett sagolandskap, och med M/S *Thorbjørn* tar vi oss till Utøya. Färjan är gjord vid varvet i Oskarshamn – genom att döpa den efter Arbeiderpartiets dåvarande partiledare *Thorbjørn Jagland* lyckades AUF få ett ekonomiskt bidrag till inköpet.

► År 1898 köptes Utøya av högermannen *Jens Kristian Bratlie*, tidigare försvars- och statsminister, som ett sommarboende. Arbetarrörelsen förvärvade ön 1933 så att barn i Oslos arbetarklass kunde åka på kollo. År 1950 fick AUF ön i jubileumsgåva av den fackliga samorganisationen i Oslo och Akershus – landsfaderen *Einar Gerhardsen* spelade en nyckelroll. Utøyas betydelse för AUF och norsk arbetarrörelse återges oerhört fint i tv-serien *Makten*. I ett avsnitt skildras AUF:s sommarläger 1981, och den radikale *Reiulf Steen* – som fick vara partiledare men inte statsminister – håller en femton minuter lång monolog om hur socialister mördas i diktaturens Chile. *Fönstret* går förbi stenstranden där Steens möte med ungdomarna spelades in, och det känns överklagt att den dödliga jakten på grund av politisk övertygelse även kom till Utøya. *Gro Harlem Brundtland*, som *Makten* handlar om, var på Utøya den 22 juli. Hon var en måltavla för terroristen, men hade hunnit lämna ön.

► Att kliva av färjan känns i hela kroppen. Det är lummigt, en gulsparv sjunger, och det är omöjligt att inte tänka på de 69 människor som den högerextreme terroristen mördade. *Fönstret* får en guidad tur och det arkitektoniska arbetet med att bevara och utveckla Utøya har fått välförtjänt beröm (SSU:s insamling bidrog med 1,7 miljoner kronor till återuppbyggnaden). Den gamla samlingslokalen *Kafébygget*,

där 13 människor avrättades, revs aldrig. Här finns tydliga spår av terrorattacken i form av kulhål. Det är en plats för sorg och minnen, med en tidslinje över vad som hände den 22 juli – och en samling med textmeddelanden som AUF:arna skickade till sina föräldrar. Även kommande generationer ska kunna förstå – och ingen ska kunna ifrågasätta vad som hände. Men runt *Kafébygget* har ett nytt utbildningscenter uppförts. *Hegnhuset* ("minneshuset") består av 69 pelare som bär taket. Runt dessa står 495 yttre pelare som symboliserar alla som överlevde. Här träffas tusentals unga varje år i vad som har kallats världens viktigaste undervisningsbyggnad.

► I augusti 2011 blev **Jørgen Watne Frydnes** verksamhetschef på Utøya. I boken *Ingen mann er en øy* skriver han om svåra och ofta konfliktfyllda samtal med efterlevande om vad som skulle hända med Utøya. I **Hegnhuset** samtalar *Fönstret* med **Anne-Marte Kolbjørnshus**, gammal AUF:are och nuvarande verksamhetsledare, samt med undervisningsansvarig **Maria Moen Østby**. De berättar om undervisningsmetoderna som används och att den svåra dialogen som fördes med efterlevande har fungerat som inspiration. Metodiken med samtal, praktiska övningar samt den fysiska möbleringen i cirklar kan sammanfattas med ett ord: folkbildning.

Av de 16 000 som besöker Utøya årligen är 10 000 unga vuxna som deltar i det som kallas demokratiwerkstäder. Sedan har vi alla sommarläger – AUF:s eget och en rad andra. En tredje grupp är internationella gäster, som kommer från runt sjuttio olika länder. År 2015 var antalet årliga besökare 3 500 – en siffra som nästan har femdubblats. Anne-Marte basar över en ö som togs tillbaka, en ö för engagemang och lärande – en ö där du kan minnas.

Anne-Marte Kolbjørnshus.

► På AUF:s sommarläger 1986 vann en 16-årig tjej en tävling. Priset var en promenad på Utøyas vackra "kärleksstig" med ordförande **Jens Stoltenberg** – som mest talade om Nato. I en backe vid **Kärleksstigen** träffar *Fönstret* två ledare som är involverade i helgens kurs. **Heidi Bekkevold** arbetar med ungdomsfrågor för Telemarks fylke, medan **Ola Grutle Larsen** har ett liknande ansvar i Nordland. Hemma i sina län är de ansvariga för *Ungdommens fylkesråd*, som innebär att ungdomar ska konsulteras likt en remissinstans i politiska beslutsprocesser. Sedan 2019 är det lag på att ungdomsråd ska finnas i alla fylken och kommuner. Heidi och Ola förklarar att ungdomarna inte kan stoppa beslut, men politikerna måste lyssna – vilket säkerställer att unga får ge sina perspektiv. Ungdomarna får även en introduktion till hur demokratin fungerar – och den här kurshelgen inleddes med en guidad tur kring Utøya och efterföljande reflektion. Sessionen fick förlängas då ungdomarna behövde tid att smälta alla intryck.

► *Fönstret* får följa en demokratiwerkstad i praktiken. **Mahira Karim** är rådgivare i projektet *22 juli och medborgarskap* som drivs av **The European Wergeland Centre (EWC)**, en organisation etablerad av Europarådet och utbildningsdepartementet, som är baserad i Oslo. Grunduppdraget är att använda utbildning för att stärka demokratin, och den här helgen ska ungdomar från Norges alla fylken (län) gå kurs tillsammans med lokala politiker. Pedagogiken är baserad på erfarenhet, plats och aktivt lärande. Syftet är att skapa dialog kring demokratis värderingar och främja en demokratisk kultur fylld av empati, aktivt lyssnande och respekt. Mahira vill få ungdomarna att utmana sig själva – och då är Utøya en symbolisk plats. *Fönstret* får med sig en tygkasse med rapporter och praktiskt material som används i vad som återigen måste kallas folkbildning. ABF:s verksamhetschef **Fredrik Pettersson** gör ett studiebesök på Utøya samma helg, och om *Fönstret* får gissa är ett samarbete mellan Utøya och ABF att vänta.

Mahira Karim.

Fredrik Pettersson.

”DET ÄR EN PLATS FÖR SORG OCH MINNEN, MED EN TIDSLINJE ÖVER VAD SOM HÄNDE DEN 22 JULI.”

► *Fönstret* får en pratstund med tre ungdomar som representerar *Ungdommens fylkesråd* i olika delar av Norge. Det är speciellt att träffas för att lära sig mer om hur ungdomar kan berika demokratin på en plats där terroristen ville stoppa ungdomar från att engagera sig, säger **Iselin Branzuela Aarvik**, 17 år och från Oslo fylke. **Oscar Gangstad Westbye** är 18 år och kommer från Akershus. Både Iselin och Oscar framhåller möjligheten att bygga nätverk med ungdomar i Norges alla olika delar, och Oscar berättar att uppdraget i fylkesrådet har gett möjlighet till studieresor utomlands. **Samuel David Kubik**, som är 17 år och från det geografiskt vidsträckta

Trøndelag, nämner behovet av att lära mer om hur råden ska nå ut till ungdomar i alla olika kommuner. Han menar att det finaste med kursen på Utøya är möjligheten att le och ha kul – vilket visar att hela syftet med den fysiska och psykologiska terrorattacken har misslyckats.

”ATT KLIVA AV
FÄRJAN KÄNNES
I HELA KROPPEN.
DET ÄR LUMMIGT,
EN GULSPARV
SJUNGER ...”

► Under helgen är även en grupp från Trysil Arbeiderparti på Utøya, och de ska träffa **Monica Lund Schjetne**. Hon är med i ett vittnesprojekt som minnes- och lärandecentret **22 juli-centret i Oslo** sköter. Det innebär att hon träffar skolklasser och olika grupper för att berätta om sin son Fredrik, som var 18 år när han mördades på Utøya. *Fönstret* får en känslösam stund med Monica som berättar om Fredrik, som var äldst av tre bröder – en glödande antirasist och kökslärning som skulle gradera till svart bälte i taekwondo. Hon vill, och ser till att orka, berätta sin och Fredriks historia för att bidra till ett samhälle där människor som riskerar att hamna på nätets allra mörkaste sidor fångas upp. Monica säger att om hon och 100 000 människor till hatar den högextreme terroristen så gör det inte så stor skillnad för honom, men det påverkar alla som hatar. Om det i stället sprids en positiv kraft när hon berättar sin historia, så vill hon göra det.

Guro Vollan Nilsen.

► För en mindre avgift kan intresserade privatpersoner besöka Utøya och få en guidad tur. *Fönstret* träffar fyra väninnor som är på utflykt: **Emma Stoltenberg** (inte släkt!), **Jette Ringlund**, **Sara Munkerud** och **Sunne Haavi**. En i gängets farmor och farfar hade besökt Utøya, och Sunne bor i närheten, så efter en chattediskussion blev utflykten av. Sunne har varit på Utøya förut och är imponerad av hur ön har byggts upp. De konstaterar att den 22 juli är en del av Norges historia, att besöket var känslösamt, men att det ger en djupare förståelse för hur allvarlig terrorattacken var. En bit bort sitter den tidigare AUF:aren **Guro Vollan Nilsen**. Hon jobbar deltid på Utøya med att ge just guidade turer och undervisa om öns historia, men även med demokrativerkstäderna. Det bästa med jobbet? Att få höra ungdomars tankar om samhället, och ge dem hopp och verktyg så att de kan förändra världen.

Fönstrets Eric på Utøya.

► År 2010 konstaterade **Jens Stoltenberg** att Utøya är "en av de platser som har haft störst inflyttade på norsk politik under de senaste sextio åren", och ön dryper av politisk historia och anekdoter. Debatterna om Norge och EU har varit hårda, den internationella solidariteten – från Vietnam via Nicaragua till Gaza – har alltid varit närvarande, och idén om att bilda en rödgrön regering föddes här. I kiosken i **Torget** – en ny byggnad med restaurang, bibliotek och konferensrum – kan du köpa en burk med konserverad ananas, för på **Kärleksstigen** har ett frieri skett med en ananasring. AUF:s historiska motstånd mot Nato symboliseras av en stulen skylt som tidigare pekade mot öns bästa utdass. Där kunde du "skita i Nato". I dag pekar skylten mot de nya toaletterna inne i Torget, en höjd på ön kallas **Stoltenberget** – och Stoltenberg själv var Natos generalsekreterare 2014–2024.

Jens Stoltenberg.

► Precis bredvid **Stoltenberget** ligger den obeskrivligt vackra minnesplatsen **Lysningen**. Blommor som lockar till sig fjärilen sorgmantel är planterade längs med stigen dit, där du också kan hitta vildväxande förgätmigej. Från de stora tallarna hänger en stor cirkel i stål, i vilken namn och ålder på de 69 som mördades är utskurna. Minnesplatsen är utformad i dialog med de efterlevande, och i en cirkel kommer inget namn först eller sist – och solen lyser genom olika namn vid olika tider på dagen. "Nu har jag lämnat en del av Fredrik i dig", sa Fredriks mamma **Monica Lund Schjetne** när vi skildes åt. Vid **Lysningen** är allt stilla, solen glimmar i Fredriks namn, och du som står där lovar dig själv att följa AUF:s uppmaning genom resten av livet: "Aldrig tie, aldri glemme."

”BLOMMOR SOM
LOCKAR TILL SIG
FJÄRILEN SORG-
MANTEL ÄR
PLANTERADE LÄNGS
MED STIGEN ...”

► Det är dags för hemfärd och M/S Thorbjørn är fullastad med ungdomar och lokalpolitiker som har varit på demokratiworkshop. Stämningen är uppsluppen. På andra sidan Tyrifjorden, ungefär en mil bort fågelvägen, sitter terroristen i en cell på fängelset Ringerike. Det är drygt fyra mil till regeringskvarteren i Oslo, där fem överlevare har blivit statsråd: **Tonje Brenna, Jan Christian Vestre, Andreas Bjelland Eriksen, Nils Kristen Sandtrøen** och **Åsmund Aukrust**. **Fönstret** tänker på ett samtal som vi hade kvällen innan med **Mariell Haugli**, 29 år och kommunpolitiker för Arbeiderpartiet i Finnmark. Hon är så stolt över hur AUF har återtagit Utøya, men samtidigt gjort det till en plats där alla kan känna sig hemma. M/S Thorbjørn lägger ut, och längst fram på rampen står den sista raden i **Frode Gryttens** dikt *Etter 22.juli*: "hei hei, på tide å stå opp og endre verda." Och just det lovar vi varandra, eller hur?

Mariell Haugli.

W. Lars Winnerbäck

Han är en av Sveriges mest älskade artister – men också en småbarnsfarsa som oroas över minskade kultura-satsningar och ett samhälle som har blivit hårdare, yttigare och mer polariserat. När LARS WINNERBÄCK fyller femtio blickar han bakåt mot fritidsgårdarna, replokalerna och eldsjälarna som gjorde honom till den han är – och framåt mot ett Sverige där själ och hjärta kanske ändå kan vara på väg tillbaka.

TEXT OLA LIJEDAHN FOTO ANNA-LENA AHLSTRÖM

Det står "Winnerbäck" på skylten som taxichauffören på Arlanda håller. Två fyrtioplusmän i snarlika businesskostymer går förbi som affärsvärldens Bill och Bull.

"Winnerbäck", läser Bill.

"Åh, Winnerbäck?", säger Bull.

"Hinner vi stanna och kolla?"

"Vi måste stanna och kolla."

Några minuter senare har planet från Oslo tagit mark och Winnerbäck släntrar ut i ankomsthallen. Bill och Bull smygtar bilder. Det är ju ändå The Winnerbäck som har landat, han som i succélåten *Granit och morän* en gång inledde med raderna: "Jag flyger över ett land, det mesta är skog, och byggvaruhus och miljonprogram."

Han är efternamn, Winnerbäck, för Bill och Bull och alla oss andra. Men det skulle vara konstigt att kalla honom det i taxin som vi kliver in i. Ska man säga Lars eller Lasse? Han säger att det är oftare Lars i Norge där han numera bor och mer Lasse här i Sverige, välj själv. Han har 25–30 framgångsrika år bakom sig med låtar som skulle kunna vara soundtrack till det svenska folkhemmet.

Häromåret kom låten *Själ och hjärta* –

där han kallar sig ett barn av fritidsgården, av folkpark och förening – som inleds med orden: "Jag är en enkel sång- och dansman i ett trasigt sosseland." Såg han ett trasigt sosseland när han just flög över sitt Sverige, och landade på Arlanda? Han funderar några sekunder, liksom väger orden, innan han säger:

– Det är så mycket som har förflyttats i värderingar. Det har blivit ett mycket ytligare, och faktiskt lite dummare, samhälle. Där tror jag bristen på tidiga satsningar inom bland annat kulturen spelar in, även om vi inte fysiskt ser den fulla effekten av alla nedskärningar ännu. Har man studiecirk-lar, föreningar, aktiviteter för unga kan vi skapa en klok generation. Från regeringshåll får man känslan att det finns ett motstånd mot kultur, jag tror många känner sig motarbetade i dag.

Han blir tyst en stund innan han fortsätter:

– Vi har fått ett så mycket hårdare klimat. Allt är mer polariserat. Det finns på många håll en hård attityd som jag kan förstå. Jag känner den själv, en frustration över all dumhet som är med och styr i världen.

Som gammal Linköpingsbo prenumrerar Lars Winnerbäck på *Östgöta Correspondenten*. Häromåret öppnade han som vanligt sin *Corren* och läste med stigande förvåning att Moderata ungdomsförbundet i en debattartikel skrev att styret i Linköping behövde banta kulturbudgeten.

Det kan och får man förstås tycka, även om han inte gör det.

Men.

Han var tvungen att läsa fortsättningen några gånger, eftersom Lars Winnerbäck i debattartikeln tas upp som ett exempel på bra kultur som bär sig själv.

– Det var så märkligt att Muf tog upp mig som ett exempel i sin argumentation. Det är en så konstig tanke att musik ska vara självförsörjande. Kulturlivet och den bredare idrotten är ju det som kan ge folk ett sammanhang. Man ska nog inte underskatta faran i att inte ha något intresse och någon delaktighet i samhället. Det blir farligt när gängen blir coolare än det samhället har att erbjuda. Det märker vi nu.

Frågan var så viktig för honom att han nästan överraskade sig själv med att skriva ett svar för att ge sin version av sin egen framgångssaga. I svaret, som snabbt spreds

långt, långt utanför Östgöta Correns upptagningsområde, skrev han bland annat:

"Man kanske tänker att jag, efter mina studier, en morgon startade aktiebolaget Winnerbäck, plitade ihop några trudelut-ter och så var framgångssagan ett faktum? Bra kultur. Men jag hade inte varit där jag är i dag utan den kommunala musikskolan, Skylten, Arbis, fritidsgårdarna, Rockkarusellen, Studieförbundet, föreningen Rock D'amour, en rad eldsjälar och en ännu längre rad tillgängliga scener."

Själv bidrar han sedan tio år till nästa generation genom Lars Winnerbäcksfeststiftelse som varje år delar ut kulturpriset Nyponet, 100 000 kronor till någon eller några eldsjälar som berikar kulturlivet i Linköping.

– Runt oss som var unga då fanns de där människorna som man tog för givet. Det var de som ständigt sökte anslag för att göra stan levande för en långt ifrån köpstark målgrupp. De drev den lokala rockföreningen, de fanns hos studieförbunden, skapade lokalbandstävling, stod för scener där både lokala och även band från Stockholm eller Jönköping kunde dyka upp ...

"VARJE SÅ KALLAD PROBLEMUNGE SOM PLOCKAR UPP EN PENSEL ELLER GITARR OCH GES TILLGÅNG TILL EN ATELJÉ ELLER REPLOKAL ELLER TRÄNAR I EN IDROTTSFÖRENING ÄR EN STOR VINST FÖR SAMHÄLLET. JAG VET MÅNGA SOM DET HÄR VAR HELT LIVSVIKTIGT FÖR."

Han letar efter orden en stund och sammanfattar:

– ... och de gjorde det, kort sagt, stort och coolt för oss unga.

Han betonar sedan:

– Men målet med den här typen av kulturverksamhet, precis som med ungdomsidrott, är inte att få fram stjärnor som ska leva på musik eller idrott. De andra vinsterna är viktigare.

– Varje så kallad problemunge som plockar upp en pensel eller gitarr och ges tillgång till en ateljé eller replokal eller tränar i en idrottsförening är en stor vinst för samhället. Jag vet många som det här var helt livsviktigt för. Många som hade halkat utanför helt om den alternativa musiken och scenen inte funnits där.

► LARS WINNERBÄCK

Ålder: Fyller 50 år den 19 oktober.

Familj: Gift med Agnes Kittelsen, norsk skådespelare, barnen Edith, 6, och Ebbe, 21.

Bor: I Oslo – men har lägenhet även i Stockholm.

Läser: Just nu Staffan Westerberg och Pascal Engman.

Tittar på: Ganska lite, senast *Gudfadern-trilogin*, men det var ett sommarprojekt.

Reser till: Danmark och Tyskland.

Äter: Ja. Älskar mat och bra restauranger.

Dold talang: Minns inte hur och varför, men jag kan jonglera.

Svaret till Muf var inte hans första politiska markering. Inför valrörelsen 2018 fick han ett överraskande samtal. Dåvarande statsministern Stefan Löfven, som visade sig vara ett stort Winnerbäck-fan, hörde av sig och undrade om han kunde tänka sig att sjunga i samband med Löfvens tal i Almedalen.

– Det var verkligen en oväntad fråga. Jag hade egentligen aldrig engagerat mig partipolitiskt tidigare, och hade inga planer på att göra det heller, men kände att det kanske var dags. Jag är inte hundra

Och i januari i år var det dags igen.

Utøya fick Olof Palmepriset 2025 med motiveringen *"att de genom ett enträget arbete gjort sig till Norges viktigaste klassrum för demokrati, dessutom med en global räckvidd"*. Vid ceremonin på Konserthuset i Stockholm talade Stefan Löfven i egenskap av ordförande i Olof Palmes minnesfond.

Allt inramat av musik av, just det, Lars Winnerbäck.

Numera är de dessutom kompisar.

– De kommer på konserter ibland och vi hörs en del. Vem som bjöd på middag först? Haha, det var Löfvens, medan de bodde på Sagerska. De är väldigt trevliga och han är trovärdig som politiker.

Linköping på 1980-talet. Det går bra för staden. Universitetet och sjukhuset växer. Staden fyller 700 år. Saab och Ericsson är naven i företagssfären som får ett jätteluft när storsatsningen på företagsparken Mjärdevi drar i gång, och självaste statsminister Olof Palme inviger.

Och inte minst passerar grannen Norrköping i befolkningsmängd.

I det lilla livet staplas brandgula stolar på varandra, det luktar från bespisningen

och är tandläkarväder när lille Lars på väg mot tonåren vandrar runt bland nyponbuskar, hela vägen nyponbuskar, för att bli den han är nu. I alla fall om man får tro hans tolv verser långa folkhemsskildring *Söndermarken*, en låt som blivit stor, större, störst för att i *Dagens Nyheter* nyligen beskrivas som en av de låtar som skapat den moderna nationalkänslan – i sällskap med Ulf Lundells *Öppna landskap* och Astrid Lindgrens *Idas sommarvisa*.

Man ser en glad glöd i blicken när han pratar om den tiden.

– Jag hade väldigt unga föräldrar. Pappa jobbade med data, vilket var en chansning på tidigt 1970-tal, och mamma pluggade på kulturvetarlinjen och jobbade sedan på HSB. Det var mycket musik hemma.

Mormor, mamma och min moster sjöng mycket i stämmor, typ, när de lagade mat. Och det var klassiska hemmafester där gitarren åkte fram och jag låg och lyssnade.

– I fyran började jag i musikklass och jag och min kompis Staffan började skriva låtar. Så småningom bildade vi ett band med Tomas och Anders (Anders "Ankan" Johansson, i dag känd komiker med utpräglad Linköpingsdialekt, reds. anm.). Ett studieförbund hade replokaler, Bullerbyn i Tannefors center, där man bildade en förening av sitt band och fick instruktioner hur det funkade med instrument och förstärkare och sådant. Musikscenen i Linköping var väldigt levande.

Snoddas, som bandet hette, lyssnade på "obskur punk från ställen som Köping och

på den scenen och fick sitt genombrott. Vi hade backstagepass en av dagarna, bara en sådan sak, och jag såg en massa kända människor men vågade inte prata med någon.

Året efter gick de ut gymnasiet och bandet gick i graven. Lars Winnerbäck drog till vislinjen på Nordiska folkhögskolan i Kungälv för att ta de första stegen i marschen mot att bli Winnerbäck med Bill och Bull och halva svenska folket.

Vi svänger förbi hans lägenhet på Södermalm i Stockholm. Han springer upp för att hämta lite kläder till *Fönstrets* fotografering i en studio utanför stan. I hallen hänger en grönvit Hammarbyhalsduk och mitt emot hans skrivbord står ett svartvitt

i program som *Hela kändis-Sverige bakar* eller *Let's dance* och är väldigt sparsam med att ge intervjuer. Vi är nog rätt många som å la Bill och Bull på Arlanda tittar en gång extra om han passerar.

Själv bryr han sig inte om det – längre.

– För länge sedan var jag lite mer medveten om det, men nu tänker jag inte på det. I takt med att man blir lite vithårig blir det inte samma grej heller. Definitivt inte i Stockholm, ute i landet blir man kanske mer en sevärdhet. Men det är verkligen inget problem. Om jag är mer igenkänd i Sverige än i Norge? Absolut.

I Norge "vinner" hans fru den matchen.

När vi träffas spelar hon *Gengångare* av Henrik Ibsen på teatern i Kristiansand nästan längst söderut i Norge, drygt tret-

”KULTURLIVET OCH DEN BREDARE IDROTEN ÄR JU DET SOM KAN GE FOLK ETT SAMMANHANG. MAN SKA NOG INTE UNDERSKATTA FARAN I ATT INTE HA NÅGOT INTRESSE OCH NÅGON DELAKTIGHET I SAMHÄLLET. DET BLIR FARLIGT NÄR GÄNGEN BLIR COOLARE ÄN DET SAMHÄLLET HAR ATT ERBJUDA.”

Trollhättan” men spelade någon sorts gladpunk. År 1991 vann de den stora lokala musiktävlingen Rockkarusellen där man ”spelade på olika fritidsgårdar i kommunen, ja, till och med ända borta i grannkommunen Kisa”.

Priset: spela in en cd-singel.

– Det var stort. Samma år som vi vann tävlade jag även ensam med egna låtar och en helt annan musik. För det fick jag ett specialpris och fick åka och spela ...

Han ler och avslutar meningen:

– ... på Skara sommarland, ja, herregud. Det var en fantastisk tid! Det var de sista åren då det fanns fritidsgårdar till varje skola, varje område. Sedan lades de ju ner en efter en. Vår gamla fritidsgård i Skäggetorp brände någon ner.

Det märks hur han i hjärtat på allvar är orolig för att unga i dag inte får uppleva den uppbackning av samhället som många fick när han och hans kompisar navigerade mot vuxenvärlden.

Snoddas höjdpunkt var Hultsfredsfestivalen 1993.

– Det var hur stort som helst även om vi spelade på den allra minsta scenen, faktiskt samma år som Bob Hund uppträdde

porträtt av Cornelis Vreeswijk, som för att stirra på den arbetande Winnerbäck.

– Cornelis var femtio år på den bilden när fotografen Elisabeth Ohlson tog den. 71 dagar senare dog han. Jag fyller själv femtio i år. Det ger perspektiv på hur tidigt han försvann, säger han.

Femtioårskris?

– Ja, en liten kanske. Fyrtio var en fin sak att fylla och perioden från fyrtio till nu har varit en bra tid. Jag gillar vänskapen med vänner som är fyrtioplussare, den fördjupas och det blir lite mindre attityd.

Några år innan han fyllde fyrtio träffade han Agnes Kittelsen, hyllad norsk skådespelare, och de fick dottern Edith för sex år sedan.

– Det innebär att jag nu bor permanent i Norge. Innan hon föddes åkte jag mer fram och tillbaka. Jag är förtjust i Oslo men gillar Stockholm också. Jag är ju här regelbundet för jobb och förstås för att träffa min son Ebbe, som är 21 år, så mycket jag kan. När jag bor i Oslo njuter jag numera av Stockholm på ett helt annat sätt när jag är i stan.

En lång karriär har gjort honom känd och igenkänd, även om han aldrig syns

tio mil från Oslo. Därför passar det bra att han har en lugnare period nu.

– Den här sommaren hade jag bara en spelning, på Rosendal Garden Party på Djurgården i Stockholm. Den var jätterolig. Annars är jag mest hemma nu. Vår dotter har precis börjat skolan så det passar bra.

Hemma ägnar han dagarna åt alla sociala medier: Tiktok, LinkedIn, Facebook ...

Skojar bara.

Lars Winnerbäck är inte så överraskande lika sällsynt på sociala medier som han är i lekprogram på tv – bortsett från ett ofta vilande Instagramkonto som han använder som skyltfönster inför spelningar, och som ett tack därefter.

– Det känns allmänt som att sociala medier inte gör folk bättre, den där självupptagenheten känns osund. Ja, det är i och för sig lätt för mig att säga, jag är ju bortskämd med att ha andra sätt att nå ut på, på ett sätt minst lika självupptaget som allt annat.

Han skrattar till lite.

– Men det är också osunt hur alla ska anpassa sig till sociala medier och tvingas vara någon sorts experter på det. Ta bara

politikernas anpassning, i alla partier. En del gör det ju väldigt naturligt, men för många ser det bara ansträngt och jobbigt ut. Det är synd att det tar så stor plats och är så viktigt, för det påverkar alla på ett negativt sätt tycker jag. Och det har gått så fort. En sådan som Stefan Löfven, till exempel, är därför oförstörd av det.

– Det vore ju en sak om det bara var en kul grej, lite förströelse, men det är ju inte så längre. De som styr de där plattformarna har en obehagligt stor makt och konstiga agendor.

Han suckar:

– Vi sitter i knät på techmiljardärerna och jag tror inte att det är bra. Det är svårt att se att de gör något gott för samhället.

Redan för tolv år sedan analyserades Lars Winnerbäcks texter i en 41-sidig C-uppsats på Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet. Uppsatsen heter *Metaforernas man – en stilistisk undersökning av Lars Winnerbäcks texter*. Just texterna, ofta personliga och nästan dagboksaktiga, är det som ofta lyfts fram när det gäller honom.

Eftersom han inte har turnerat på ett tag nu borde han kanske vara i full gång med skrivandet av nya låtar, men njaa ...

– Skrivandet sitter långt inne ibland. Jag har ingen plan. Nu väntar jag på lusten och har förmånen att kunna låta tiden gå. Förr var skrivandet det roliga, stå på scenen mer ett nödvändigt ont. Nu har de bytt plats. Det där som är mer socialt, att spela och repa, känner jag mer lust till och, ja, verkligen längtar efter.

– Men jag vill förstås uppdatera mig också genom att skriva nytt. När det lossnar i skrivprocessen är det lustfyllt. Och motsatsen förstås, ganska plågsamt när det inte lossnar. Jag vet att det kräver att man sitter de tråkiga timmarna och får de där halvbra idéerna som kanske, kanske kan bli något.

Han vrider och vänder, uppfinner egna ord och rim som "jag var mer som konfetti" med "en stulen Chevrolet med en Springsteenkassett i" ...

– ... då blev jag glad, då var det lustfyllt. Jag hade jobbat i många dagar mot en liten deadline, en studiodag bokad för att spela

LARS WINNERBÄCK OM ...

... vad han lyssnar på: "Ibland försöker jag uppdatera mig med vad som händer nu, kanske efter input från vänner och bekanta som har hittat något intressant. Andra gånger försvinner jag in i gamla vanliga låtlistor eller har en Dylanperiod eller en The Pogues-period, Tom Waits, Springsteen och, ja, mycket poddar och dokumentärer blir det också."

... insikten att musik går att leva på: "I början hankade jag mig fram genom spel på pizzerior, pubar och sådant. Men när jag gick över från ett eget skivbolag till Universal fick jag plötsligt ordentligt betalt, ett förskott till och med. Jag bjöd syrran och mamma och pappa på restaurang för att fira, det hade jag aldrig gjort tidigare."

... att komma ihåg lååånga texter: "För det första har jag ju skrivit dem ... och eftersom de är personliga har jag tydliga bilder av texterna, minns vilken verklig situation jag syftar till, för mig är de proppfulla av bilder. Nuförtiden är det dessutom inte samma katastrof heller om jag skulle missa en vers."

"RUNT OSS SOM VAR UNGA DÅ FANNS DE DÄR MÄNNISKORNA SOM MAN TOG FÖR GIVET. DET VAR DE SOM STÄNDIGT SÖKTE ANSLAG FÖR ATT GÖRA STAN LEVANDE FÖR EN LÅNGT IFRÅN KÖPSTARK MÅLGRUPP ... OCH DE GJORDE DET, KORT SAGT, STORT OCH COOLT FÖR OSS UNGA."

Låtskrivandet föddes extremt tidigt, långt innan bandet Snoddas, och är en gullig historia.

– Jag var väl sju åtta år när min pappa en dag tog ner en gammal rullbandspelare från en hylla. Han och en kompis hade som unga i Svärdsjö i Dalarna skrivit låtar och spelat in. Någon hade till och med spelats i radion. Han visade mest hur bandaren funkade och spelade sedan upp några låtar. Jag fattade ingenting. Va? Har ni hittat på de sångerna? Själva?

– Det var som att jag hade trott att man behövde ett körkort eller licens för att skriva låtar. Nu förstod jag att det inte fanns några regler utan, nej, det var bara att sätta i gång. Så jag sprang in på mitt rum och började skriva direkt. Den första som blev klar handlade om min undulat som dött ...

Och på den vägen är det.

in två låtar, men jag hade bara en. Dagen innan, en kvart innan jag skulle hämta vår dotter på dagis, kom den där idén och de första verserna till det som blev låten *Nåt som verkligen är bra*. När hon lagt sig på kvällen tog jag ett glas vin och fyllde på texten, lekte med raderna.

Annars utnyttjar han den lugnare perioden till att måla.

Nej, någon utställning är inte planerad. Även om många önskar det.

– För länge sedan illustrerade jag en ungdomsbok och en barnbok. Jag har alltid ritat och målat mycket. Jag gör det utan krav, bara för stunden, för att det är härligt att hålla på med. Det är uppslukande och lite meditativt. Skillnaden från när jag gör musik är att jag medan jag målar samtidigt kan lyssna på musik och poddar.

Medan Anna-Lena Ahlström tar bilderna till reportaget visar en skrollning i telefonen att Donald Trump sparkat vaccinförespråkare, fler har dött i Ukraina, och att en friskolekoncern i Sverige vill dra in på smör för att maximera vinst och, ja, det känns lite deppigt.

Vad hände egentligen i världen? I det trasiga sosselandet? Och finns det hopp? Jodå, i alla fall om man får tro de sista raderna i en av Lars Winnerbäcks senaste succélåtar, den där i vilken han kallar sig ett barn av fritidsgården, av folkpark och förening:

"Vi hade nånting tillsammans som rann ut i sanden

Över höghusblock och radhus i ett sosseland
Jag tror att själ och hjärta

Jag tror att själ och hjärta är på väg tillbaka." 📢

**”VI VAR FRUKTANSVÄRT
ENSAMMA”**

– FLYKTINGVÅGEN 2015 I BACKSPEGELN

De kom som unga vuxna hösten 2015 då 160 000 flyktingar nådde Sverige. Tio år senare är några ingenjörer och föräldrar – andra lever fortfarande i ovisshet. *Fönstret* har mött människorna bakom siffrorna, och ABF:arna som tog emot dem. Men vi har också träffat politikern som har sett till att EU ska kunna hantera en tidlös utmaning – människans flykt till ett annat liv.

TEXT KARIN ELFVING

– **Bara det ordet. "Welcome".** Efter en svår resa läste jag det och kände hur mycket det här samhället ville ta mig i famnen.

Rahaf Alkurdi var 21 år och vägde 45 kilo när hon kom till Sverige hösten 2015. På den tredje båtresan tog sig hon och hennes 17-åriga lillasyster över Medelhavet i storm.

För fem år sedan blev Rahaf Alkurdi intervjuad i *Fönstret*. Då hade hon just nått sitt livsmål och börjat på KTH för att bli civilingenjör i samhällsbyggnad – med en bebis på fyra månader vid sin sida.

Nu har det gått ett drygt år sedan examen. Hon fick jobb direkt som broingenjör, men när vi ses ska hon någon vecka senare föda tvillingar.

– Efter tio år är jag stabil. Jag har byggt upp mig steg för steg. Hela tiden har det varit måste måste. Nu har jag familj, jobb och mitt liv är mer normalt. Nu har jag frihet att stanna upp och tänka på vad jag har lust att göra.

Tobias Lohse – i dag ombudsman på ABF Helsingborg – startade Refugees Welcome Sverige och Refugees Welcome Malmö. Det var deras skyltar som mötte Rahaf på Medborgarplatsen i Stockholm. Organisationen tog emot, lämnade ut mat och kläder, och körde flyktingar till hem där de kunde övernatta och duscha.

– Vissa volontärer höll på att bryta ihop av alla intryck, av arbetsbördan.

Först efter en vecka var Migrationsverket på plats. I början fanns personal därifrån som pekade på Refugees Welcome och sa "prata med dem".

Tobias Lohse var i ständig kontakt med

ABF. De tog omedelbart fram informationsmaterial till flyktingar på olika språk.

– Studieförbunden var otroligt snabba med att anordna språkkurser från dag ett.

En viktig plats var ABF Huddinges kultur- och bildningscenter i Stockholmsförorten Vårby. Natte Högberg hade börjat jobba där i augusti 2015. Hon insåg att behoven inte stod i proportion till direktiven för de riktade medlen till folkbildningen: nio studietimmar per person och vecka. Många ville lära sig, och intensivt.

Snabbt fick Natte klartecken att utgå ifrån flyktingarnas behov – även om de statliga medlen inte räckte. Tack vare ideella ledare, många språk bland personalen, god kontakt med lokala föreningar och en tillgänglig lokal kunde de erbjuda plats direkt och utan begränsning i antal timmar.

– När folk kom sa vi "här är ditt klassrum, du kan börja". Vi löste det alltid, folk

över kurser på sfi. Natte Högberg, som i dag arbetar för ABF Stockholm, anser att civilsamhället spelade en avgörande roll.

– Det var en kraftsamling. Nu gör vi något bra av det här.

Utöver arbetet med Refugees Welcome jobbade Tobias Lohse även ideellt i flyktinglägret Idomeni, nära Greklands gräns mot Nordmakedonien. I somras besökte han platsen igen.

– Jag stod där på åkern och bröt ihop helt. Nu var det ett fält där grödorna svajade i vinden. Samtidigt hade jag bilder i huvudet av leran och barnen som skrek.

Han beskriver en mänsklig katastrof. Barn utan föräldrar. Unga tjejer såldes i godsvagnar. Tälten. Kylan.

– Var är alla barnen i dag? Hur ser deras liv ut? Man blir tung när man ser det mänskliga lidandets olika ansikten. Men

"FÖRST VÄLKOMNADE DE ALLA FLYKTINGAR. NÄR VI KLARAT ATT TA OSS IN I SAMHÄLLET SA DE: NU VILL VI INTE HA ER."

var uppfinningsrika. Någon kunde ta ett rum och öva på alfabetet. Grejen med folkbildning är att det ska vara tröskellöst. Vår dörr var alltid öppen.

I Huddinge fanns inget flyktingboende, men folk från hela länet dök upp. Vissa hade bott länge i Sverige eller var papperslösa.

– Gemenskapen i lokalen betydde mycket, många fick vänner för livet, säger Natte.

Deltagarna lärde sig snabbt, en del blev själva cirkelledare. Många kunde hoppa

det känns skönt att jag har kontakt med flyktingar som det har gått jättebra för.

Från flyktingvägen 2015 bär Tobias Lohse med sig minnet av alla som ville visa flyktingarna att de var välkomna.

– Alla möjliga människor från olika samhällsskikt och åldrar körde folk, betalade resor och tog flyktingar med sig hem. Den styrkan lever många av oss på i dag, när politiken sviker.

Stella Nanou, talesperson för FN:s flyk-

Rahaf Alkurdi.

Tobias Lohse.

tingorgan UNHCR Grekland, upplevde också såväl lidande som hjälpsamma människor. Hon menar att solidariteten blev en symbol för Europas samvete, men en lärdom är att solidaritet inte kan upprätthållas enbart med god vilja. Den behöver få stöd av politiken.

– Annars blir ansvaret – eller bördan – för de samhällen som står i frontlinjen alldeles för tung. Även den djupaste empatin riskerar att blekna. Jag tror att intrycket hos lokala grekiska samhällen var att Grekland lämnades alldeles för ensamt.

Krisen handlade om den plötsliga ökningen, men också om bristen på förberedelser. EU blev tagna på sängen och Grekland stod år 2015 mitt i en egen ekonomisk kris. Dit anlände 860 000 flyktingar år 2015 – att jämföra med 43 000 året innan. Förhållandena i Grekland var svåra med höga temperaturer och brist på strukturerat mottagande.

– På Kos såg jag hundratals människor som bodde i tält gjorda av skynken, på gatorna eller i folks trädgårdar. Det var alldeles för många människor på en plats som inte var förberedd på det.

I dag kommer relativt få flyktingar till Europa. Det beror inte på att färre flyr – antalet flyktingar globalt är dubbelt så högt som för tio år sedan. Men de allra flesta stannar i sina egna länder. Av dem som korsar en internationell gräns

och Olof Palme – pappan läste alltid en bok om honom. När kriget kom såg hon Sverige som sin räddning – ett av världens bästa länder när det kommer till kvinnors rättigheter. Men sedan en tid känns det inte så längre.

– På grund av politikerna. Om de ifrågasätter mig hela tiden och vill att jag ska ta av mig min själ, om de hela tiden säger att jag är en dålig människa och försöker få bort mig – vad är frihet då?

**”KÄNSLAN VAR: VAR ÄR EU NÄR VI BEHÖVER DEM?
VI VAR FRUKTANSVÄRT ENSAMMA. SVERIGE VAR EN Ö.”**

stannar två tredjedelar i ett grannland, ofta låg- eller medelinkomstländer. Samtidigt har Europa blivit bättre på att koordinera sig.

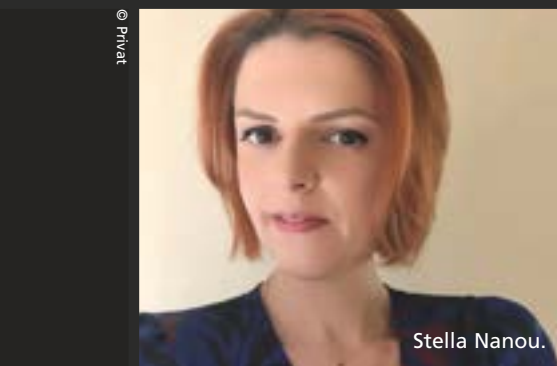
Det enda Rahaf Alkurdi visste om Sverige innan kriget var vikingar, Abba, Pippi

Rahaf menar att politiker utnyttjar människors rädsla när de pratar om att invandrare kommer att ta över Sverige och förstöra landet. Fem av hennes sex syskon studerar till lärare, sjuksköterskor och inom it. De andra flyktingar hon känner från 2015 är klara med högskoleutbildningar och har

Natte Högberg.

© Camilla Manusdóttir Pino

Stella Nanou.

© Privat

Mushtaq Khorsand.

© Ellen Hansson

gått ut i arbetslivet. Vissa har öppnat eget. Några doktorerar. I hennes avgångsklass på KTH var 11 av 30 personer flyktingar.

– Varför berättar ingen om dem? Gå in och kolla på min LinkedIn vad jag har gjort under de här tio åren i Sverige. De som har gjort lika mycket kan säga att jag måste lämna. Nej, det är deras radikala tankar om invandrare som förstör Sverige.

Själv funderar hon på vad som egentligen avses när politiker pratar om integration.

– Efter tio år vill jag fråga, finns det en definition av integration? Jag är integrerad i samhället och jobbar i en bransch där det är väldigt få kvinnor. Har jag uppfyllt alla villkor eller måste jag även släcka min identitet?

Vad tänker hon då om politiker som säger att vi måste begränsa invandringen för att det kom för många 2015?

– Min fråga är – har du tillräckligt med

födda barn? Vem ska fortsätta att utveckla Sverige?

Mushtaq Khorsand tycker att bemötandet av flyktingar har gått från glatt välkomnande och ideella språkkaféer, via brist på intresse, till politikernas fokus på invandringens negativa aspekter. Han kom hit som 17-åring från Afghanistan, lärde sig svenska på ett år, gick gymnasiet och släppte världens första hiphopalbum på dari. Jobberbjudandet på Volvo försvann med pandemin. I stället har han gått på folkhögskola och jobbat med olika projekt- och timanställningar kopplade till ungdomar. Men det har inneburit att han efter tio år i Sverige fortfarande saknar permanent uppehållstillstånd.

– Det som krävs är att söka sig till lager eller Volvo för att få fast, men jag har inte pushat för permanent utan velat jobba med det jag vill.

Mushtaq Khorsand gifte sig 2022 och har en 3-årig son. I dag känner han stor oro över framtiden. Han hoppas att den socionomutbildning som han just har påbörjat på sikt ska ge fast jobb.

– Med Tidöavtalet kommer hela tiden nya regler och det gör mig orolig. Det handlar inte bara om mig utan om min son. Han har rätt att ha sin pappa nära sig.

Blev livet i Sverige som han hade tänkt sig?

– Både ja och nej. Jag pluggar och har jobb, familj och mitt hem. Men allt kan ryckas ifrån mig. Kommer jag att ha flyktingstatus med de nya reglerna? Det är helt sjukt efter att ha bott tio år i ett land.

Runt sig har Mushtaq sett hur långa handläggningstider, låga dagsersättningar och avslag har påverkat flyktingar. Under gymnasiet jobbade han extra som social fältarbetare i Nordstan i Göteborg. Där hängde många afghaner. Vissa sålde droger. De hade fått avslag, men kunde inte

© Stellan Samerfalk

åka tillbaka till konflikternas Afghanistan – men inte heller jobba eller plugga. Mushtaq Khorsand säger att han hade tur som hade folk runt honom som hjälpte med mat, kläder och annat.

– Det är omöjligt att leva på 73 kronor per dag.

Han minns jublet över gymnasielagen. Men ingen läste vad den innebar.

– Att skaffa en tillsvidare tjänst sex månader efter gymnasiet. *Vem* kan göra det ens om du är född här?

Ramin Rassa kom som 15-åring till Sverige den 27 november 2015, två dagar efter Mushtaq Khorsand. Tre dagar tidigare hade Stefan Löfven, med en gråtande Åsa Romson vid sin sida, aviserat en hårdare flyktingpolitik.

– Första dagen träffade jag en politiker som sa ”du är safe här”. Men jag har aldrig känt mig trygg i Sverige.

Första avslaget kom 2017. Därefter levde

Ramin som papperslös i fyra år innan han sökte på nytt. Under den tiden kämpade han hårt med att lära sig språket, klara gymnasiet och bli undersköterska. Utan pass kunde han inte få arbetstillstånd, men han fick möjlighet till anställning som asylsökande utan uppehållstillstånd genom något som kallas AT-UND. Han

”GÅ IN OCH KOLLA PÅ MIN LINKEDIN VAD JAG HAR GJORT UNDER DE HÄR TIO ÅREN I SVERIGE. DE SOM HAR GJORT LIKA MYCKET KAN SÄGA ATT JAG MÅSTE LÄMNA.”

jobbade heltid i Strömsund, flyttade ihop med sin flickvän – men fick avslag på sin asylansökan igen.

När vi talas vid bor han i Frankrike sedan sex månader, där han hoppas få stanna. Han lever på sparade pengar och en liten dagsersättning. När han tittar tillbaka på sitt decennium i Sverige är det med känslan av att ha förlorat tio år av sitt liv.

– Jag klarade mig med sömnmedicin

och ångestmedicin, men allt var stress och depression.

Det svåraste var den långa väntan på beslut. Vid sin första intervju med Migrationsverket år 2017 hade Ramin Rassa redan kommit in på gymnasiet. Därför valde han ändå att stanna när hans ansökan senare avslogs.

– Först välkomnade de alla flyktingar. När vi hade klarat att ta oss in i samhället sa de att ”nu vill vi inte ha er”. Då kunde de ha stängt gränsen från början.

För några månader sedan hörde hans tidigare arbetsgivare i Strömsund av sig. Om situationen löser sig är han välkommen tillbaka.

– Det är *vinn-vinn* om vi kan stanna och jobba. Bra för Sverige och bra för oss. När

Ylva Johansson.

© Alexandros Michailidis / Shutterstock.com

vi är klara med utbildningen och redo att betala tillbaka de skattepengar vi kostat, då vill de inte ha oss.

Ylva Johansson var arbetsmarknadsminister under flyktingvågen 2015 med ansvar för integration. I februari 2016 fick hon i uppdrag att samordna regeringens politik för nyanlända. Hon är av den bestämda uppfattningen att Sverige tog emot fler än vi kunde klara på kort tid. Med ett gemensamt agerande i EU hade situationen varit en annan.

– Känslan var: Var är EU när vi behöver dem? Vi var fruktansvärt ensamma. Sverige var en ö. Det var vi, Tyskland och Österrike, men sedan var det inte många fler som tog ansvar.

En annan utmaning var att lägga om ”en ohållbar flyktingpolitik” mitt under en brinnande kris.

– Den borde ha gjorts om mycket tidigare. Ylva Johansson menar att det kommer

FLYKTINGVÅGEN I SIFFROR

- Till Sverige kom 163 000 asylsökande år 2015, av vilka 35 000 var ensamkommande barn och unga. År 2024 tog Sverige emot 9 600 asylsökande, vilket var färre än alla år sedan 1996. Under åren sedan 2011, med undantag för 2021–2023, har Syrien varit det land som flest har flytt ifrån.

Källa: SCB

- Sedan 2022 fram till augusti i år har 73 000 ukrainare fått tillfälligt uppehållstillstånd i Sverige genom massflyktsdirektivet. Rätten att stanna gäller för närvarande till den 4 mars 2027. Om situationen i Ukraina har förbättrats då återkallas uppehållstillståndet.

att behövas arbetskraftsinvandring till ett Sverige och EU med låga födelsetal och åldrande befolkningar.

– Det måste ske på ett ordnat sätt. För det behövs en ganska stram reglering av

migrationen. Men det betyder inte att den ska vara noll. Överlag har vi en ganska stor andel migranter och det behöver EU. De allra flesta arbetar, fungerar väl i samhället och är del av gemenskapen.

Attityderna gentemot flyktingar har inte blivit mer negativa, men medborgarna efterfrågar mer ”ordning och reda” gällande de som kommer irreguljärt till EU, säger Ylva Johansson. Men det tror hon kommer att lösas av den migrationspakt i EU som klubbades i april i år, och som hon har varit med och arbetat fram i sin roll som EU-kommissionär (2019–2024). Den ställer en rad nya krav på medlemsländerna vad gäller det solidariska ansvaret för migranter. En gemensam politik tror hon kommer att leda till ett lägre tryck på Sverige, och ge en helt annan framförhållning.

– Vi var oförberedda, det var hela Europa. Lite märkligt, kan man tycka, eftersom kriget i Syrien hade pågått i flera

TIDSLINJE 2015

23 april. EU håller extra toppmöte om flyktingkrisen. Kraftigt ökade resurser till övervaknings- och räddningsinsatser i Medelhavet och hårdare tag mot smugglarnätverk utlovas.

2 september. Bilder på 3-åriga Alan Kurdi som spolats i land på en strand i Turkiet sprids över världen.

6 september. Refugees Welcome anordnar en manifestation för flyktingmottagande i Stockholm. 15 000 deltar i regnet. Statsminister Stefan Löfven slår fast att "mitt Europa bygger inga murar".

29 september. Insamlingsgala till stöd för människor på flykt.

2 oktober. Migrationsminister Morgan Johansson beskriver läget som det svåraste i modern tid.

23 oktober. Migrationsöverenskommelsen för att hantera flyktingvågen presenteras. I den ingick alla partier utom V och SD.

11 november. Tillfälliga gränskontroller införs för Öresundstrafiken och färjor från Tyskland och Danmark.

24 november. Stefan Löfven presenterar förslag för ett väsentligt mer restriktivt flyktingmottagande. Sverige lägger sig på EU:s miniminivå med syfte att få människor på flykt att söka sig till andra länder.

2 OKTOBER

2 SEPTEMBER

24 NOVEMBER

är. Det är en av de saker vi har förändrat. I dag jobbar vi med länderna redan när kriserna bryter ut.

Sedan i juni är Ylva Johansson EU:s särskilda sändebud för ukrainska flyktingars situation. Hon uppger att 4,7 miljoner har fått uppehållstillstånd i EU via massflyktsdirektivet.

– På det hela taget har det gått förvånansvärt bra med tanke på antalet.

”VI BORDE VARA STOLTA ÖVER TRADITIONEN ATT TA EMOT OCH GE SKYDD ÅT MÄNNISKOR SOM FLYR.”

Hon tror att om massflyktsdirektivet hade aktiverats även 2015 hade det varit lättare att hantera situationen. Men den dåvarande kommissionen försökte inte ens.

Med dagens förbättrade samordning tror inte Ylva Johansson att vi kommer att få en ny flyktingvåg liknande 2015. Stella

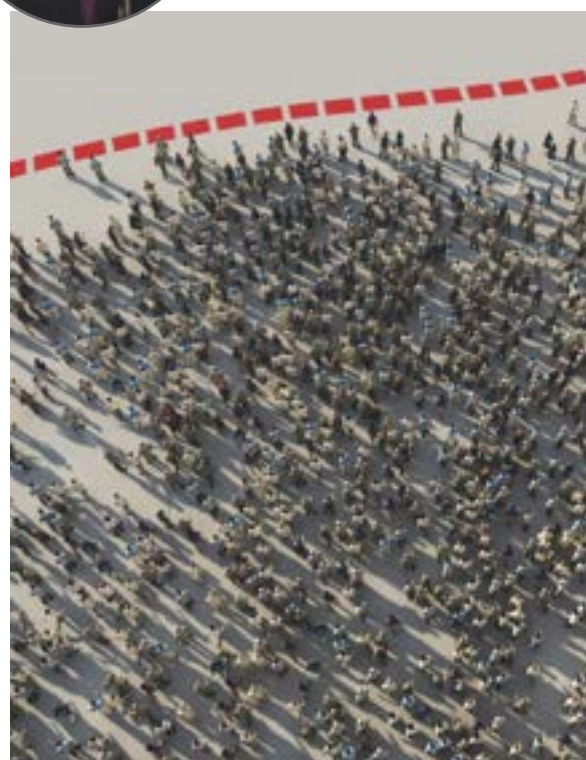
Nanou, från UNHCR i Grekland, är av samma åsikt. Men hon noterar att vissa EU-länder har en allt hårdare politik i riktning mot inläsning och asylprocesser utanför EU. Paradoxalt nog parallellt med en kraftig minskning av antalet asylsökande.

– I dag har vi ingen flyktingkris. Vi har kapacitet att hantera dem som kommer.

Stella Nanou tror att flyktingar alltid kommer att söka sig till platser som EU

där fred, demokrati och mänskliga rättigheter upprätthålls.

– Vi borde vara stolta över traditionen att ta emot och ge skydd åt människor som flyr. Vi har ett helt system av konventioner till skydd av mänskliga rättigheter sedan andra världskrigets slut. Vi borde försvara de värdena, inte överge dem.

Morgan Johansson © stillrentfoto / Shutterstock
Alan Kurdi © Ververidis Vasilis / Shutterstock
Stefan Löfven © Alexandros Michailidis / Shutterstock

► SID 38

CIRKELLEDAREN:

MÄNNEN SOM
SAMTALAR I AVESTA

► SID 40

MOTA
KONSPIRATIONER
I DIN CIRKEL

► SID 40

HÄLSOKURS FÖR
NYANLÄNDA

SLÄPP TAGET — OCH STARTA EN NY STUDIECIRKEL

När är man klar med ett ledaruppdrag? När det tar mer energi än det ger? När man inte längre lär sig något nytt? Eller när glädjen och gemenskapen börjar avta?

Sedan många år har jag tagit på mig rollen som "säg upp dig"-coach till vänner och bekanta. Jag peppar dem att sluta med något de håller på med – och uppmanar dem i stället att påbörja ett nytt kapitel. Det kan gälla ideella ledaruppdrag eller helt vanliga jobb. I en värld av trygghetsknarkare vill jag inget hellre än att vara motvalls och uppmuntra till att ta steg ut i det okända. Belöningen kommer när man månader eller år senare får höra om vad som blev resultatet av "coachningen".

I *våras släppte jag* en bok om organisering och engagemang. Den handlar om hur man får med sig fler människor i sin förening, och om vad som väcker engagemang. Ett av tipsen i boken är att skapa instegsroller, alltså en uppgift eller aktivitet som nya aktiva med enkelhet kan ta sig an. Målet med instegsrollerna är att göra engagemanget i föreningen tillgängligt för fler,

och på så vis bli fler aktiva och ledare.

En rolig följd av att ha skrivit boken är att träffa föreningsaktiva och föreläsa om bokens innehåll. Vid ett sådant tillfälle sa en fackligt aktiv något som jag inte var beredd på: "Ha, vi behöver ju inte instegsroller. Vi behöver utstegsroller!" Salen tystnade. Några kände sig säkert träffade.

För att en ny dörr ska kunna öppnas krävs det först att en gammal dörr stängs. Om det är för svårt, eller känns för tungt, att stänga den gamla dörren så är sannolikheten stor att den nya dörren aldrig öppnas. Behovet av utstegsroller, där man tar vara på upparbetad kompetens och år av erfarenhet, är nog större än vad vi tror.

Men hur ska det gå för ideella organisationer och studiecirklar om de som leder dem uppmanas att sluta? Utmärkt, förmodar jag. När en väljer att sluta ges det utrymme för nya krafter. Den nyligen avhopade får utrymme att utveckla nya, spännande idéer eller att starta upp ett sedan länge efterlängtat initiativ.

Så, är du klar med ditt nuvarande uppdrag? Säg upp dig. Men släpp inte taget om ditt ideella engagemang! Fundera på vad du i stället vill göra med din tid och energi. Var behövs du nu? Starta i gång något nytt som ditt hjärta brinner för, som får din hjärna att varva upp. Kanske är det en ny studiecirkel, som maggropen – eller samhället – säger sig behöva.

SILVIA KAKEMBO

är byråchef på Arena Opinion

BÖCKER AV
SILVIA KAKEMBO:

• *Sörj inte, organisera er. En bok om att sätta människor i rörelse* (Atlas 2025).

• *Mellan drömmen och slitet. En bok om opinionsbildning och påverkansarbete* (Atlas 2024).

© Anneli Nygårds

CIRKELLEDALEN

TYSTNADEN SPRICKER — GEMENSKAPEN VÄXER

Män pratar för lite med varandra om hur de verkligen mår. Den insikten hade Andrée Jacobsson och Emil Lantz kommit till på var sitt håll. När de i våras startade en samtalsgrupp för män i Avesta var intresset överväldigande.

TEXT KARIN ELFVING FOTO DANIEL ERIKSSON

– **Avesta är en bruksort.** En man ska vara stark och köra på, inte prata om känslor och vara sårbar. Många saknar djupa relationer trots många vänner. Samtidigt gör samhällsnormerna att vi går och bär på mycket.

Det säger labbarbetaren Andrée Jacobsson. På en Facebooksida för Avestabor efterlyste han i slutet av förra året en samtalsgrupp för män. Emil Lantz på ABF hade liknande tankar och hakade på.

De publicerade information om cirkeln i samma forum. Lokala medier rapporterade. Skulle i alla fall några dyka upp?

Till första träffen kom nitton män.

– Vi trodde inte att det var sant! Det blev djupa samtal och en fin gemenskap på en gång, berättar Andrée.

Alla har hängt kvar. Det är väldigt blandat gällande ursprung, yrkeserfarenheter och åldersspannet ligger mellan 20 och 75 år.

Samtalen har berört teman som ensamhet, förlusten av nära och kära, och erfarenheter och uppväxter som män. En gång var utgångspunkten "hur mår du på riktigt i dag?". Emil och Andrée såg snabbt att deltagarna ville hjälpa varandra.

– Många unga har fått fint stöd från äldre, något de aldrig har upplevt från sina pappor eller andra män i familjen. Här bryter de ihop och berättar. De andra hakar på direkt. Kramar och peppar och säger att "du är en förebild som gråter och öppnar upp dig". Då ser man hur personen växer. Den här gruppen betyder extremt mycket, berättar Emil.

– Ja, det gör otrolig nytta att hitta ett tryggt rum. Då kan man få helt andra

EMIL LANTZ OCH ANDRÉE JACOBSSON

Ålder: 45 år (Emil), 32 år (Andrée).

Arbete: Jobbar på ABF (Emil) och på labb (Andrée).

Aktuella: Leder en samtalsgrupp för män i Avesta.

perspektiv på saker som man själv eller andra går igenom, säger André.

Cirkelkollegerna har samma värderingar, men olika roller i gruppen.

– André är fantastisk på att strukturerar, han förbereder både frågor och

Andrée och Emil har flera gånger bjudits in för att föreläsa om samtalsgruppen. Ytterligare en grupp ligger i startgröarna, och nu är förhoppningen att det i sin tur ska kunna inspirera till ännu fler grupper.

– Många blir intresserade när det här gänget pratar med släktingar, vänner och arbetskamrater. Sådana här grupper behövs verkligen, säger Emil.

Han har bott i Avesta i hela sitt liv. På gatan möter han alla möjliga, även de klassiska "hårda grabbarna".

– De kan stanna upp och säga "fan vilket fint jobb du gör". De hade kunnat kommentera på ett fjantigt sätt, eller vara tysta. Nu förstår jag att de tycker att det här är hur bra som helst. Det gör att jag vill fortsätta. **F**

"HÄR BRYTER DE IHOP OCH BERÄTTAR. DE ANDRA HAKAR PÅ DIREKT. KRAMAR OCH PEPPAR."

Powerpointbilder. Jag står bredvid, snackar skit och får folk att öppna sig. Det har bara fallit sig så – jag är van att babbla, det har jag gjort hela livet, säger Emil.

– Ja, du håller i gasen och jag i ratten, flikar André in.

De försöker båda känna av rummet. En gång pratade en person i en och en halv timme.

– Alla var beredda och bara lyssnade. De förstod att han måste få ur sig det här. Nästa gång pratade vi om annat, berättar Emil.

VÅR LEDARSTIL

- Det viktigaste för samtalsklimatet var att vi tog stafettpippen direkt. Vid första träffen öppnade vi oss om vilka vi var, varför vi gör det här, vad vi själva har upplevt och hur vi har mått. Vi släppte ut precis allt under fem minuter. Det var nyckeln till att det blev en så fin grupp på en gång. Alla kände att det var helt safe.

- Vi börjar alltid med en klassisk ABF-runda: en boll kastas runt och var och en får säga något. Alla bemöts med respekt och får prata till punkt. Den som inte vill prata får passa och bara lyssna till de andra. Allt som sägs stannar i gruppen.

- Vi dömer inte om någon öppnar sig om en hemsk handling, utan ser det som vår skyldighet att lyssna om personen väljer att dela med sig till alla oss. Kanske har deltagaren mått dåligt över det som har hänt i hela sitt liv. Varför hände det? Hur hände det? Vad kände du? Vårt mål är inte att förändra folk utan att de ska få utrymme att släppa ut saker som de har gått och burit på. Men vi kan vara hjälpsamma och ge råd om vart man kan vända sig för stöd.

- Vi provar olika samtalstekniker, ibland i större grupp och ibland i mindre. Alla kan få fem minuter var, men ingen är tvungen att prata. Två personer med exakt samma problem kan gå i väg och prata själva en stund medan gruppen går vidare.

- Vi undviker pekpinnar och tar inte över, utan visar att vi vill skapa något gemensamt med gruppen, att vi är en del av den. Vi försöker vara lyhörda och lyssnande.

- Vi är mänskliga och respekterar alla som kommer, oavsett bakgrund. Vi står alltid där med öppna armar och bjuder på fika.

KARIN ELFVING

CHECKLISTAN

SÅ BEMÖTER DU KONSPIRATIONSTEORIER

ANDREAS ÖNNERFORS, medieforskare vid Linnéuniversitetet, fick tidigare i år Zibetska priset av Svenska Akademin för sitt bidrag till den allmänna folkbildningen. Med hjälp av sin senaste bok *Konspirationsteorier* (2024) beskriver han konspirationsteoriernas fyra fält – och tipsar om hur du bemöter dem i din cirkel.

Kontroversiellt är kul. Bemöt med nyfikenhet, men påpeka att allt talar emot. Backa om du saknar sakkunskap för att undvika att gå in i en diskussion som går över dig. Du kan också säga: "Intressant, jag vill veta mer men inte just nu."

Kunskapsresistens/ovilja att ta till sig befintlig kunskap. Om inställningen grundar sig i rädsla: inrikta dig på rädslan i stället för att prata om att personen har fel. Upprätthåll lärandemiljön genom att klargöra att ifrågasättande är välkommet, men inte vad gäller grundläggande fakta. I vissa fall kan en specifik cirkel övervägas, till exempel om ufon.

Ifrågasatt demokrati. Du får höra att "det här är ett sätt för eliten att tysta allt motstånd". Mer allvarligt eftersom själva värdegrunden kan undergrävas. Risk för omedelbara hot. Klargör på vilken värdegrund som cirkeln vilar. Vänd dig högre upp inom organisationen för hjälp.

Uttryck för social identitet. Befolkningsgrupper uttrycker social identitet genom vissa berättelser, till exempel om historiska övergrepp. Visa respekt men prata också om hur spiralen av offer och förövare kan brytas. Är rollerna verkligen nedärvda? Avpersonifiera genom att till exempel prata om äpplen och päron i stället för om specifika folkslag.

KARIN ELFVING

SÅ GÖR JAG!

Namn: LENA NYBERG

Ålder: 63 år.

Bor: Falun.

Gör: Samtalsterapeut, yogalärare och cirkelledare för *Hälsokurs för dig som är ny i Sverige*.

"JAG ÅTERKOMMER TILL KROPPEN"

Vad är fokus för hälsokursen?

– Att jobba med hälsa, skapa lugn, trygghet och gemenskap som del av ett program för att komma in i det svenska samhället, lära sig svenska – och påverka sitt mående.

Hur lägger du upp träffarna?

– Jag har olika teman: min lugna och trygga plats, sömnen, kroppen, rörelse, avslappning, hjärnan, sinnen, tankar och känslor.

Hur kommunicerar du?

– Jag jobbar med bilder och tecknar medan jag pratar. Jag tar med modeller och använder visuellt min egen kropp. Men det är okej att alla inte förstår allt. De behöver kravlöshet. Att använda humor är naturligt för mig. Och så återkommer jag till kroppen.

Vad innebär det?

– Andnings- och avslappningsövningar. Rörelse till musik. Kreativitet. Att hitta sitt trygghetssystem.

Hur hanterar du dem som inte mår bra?

– Deltagarna har problem med kroppen och måendet. Jag anpassar mig. Någon kanske inte orkar hela tiden, medan andra upplever att smärtan avtar när de slappnar av.

Hur arbetar du med samspelet i gruppen?

– Min roll är att skapa trygghet. Jag låter alla komma till tals tidigt och hjälper dem att se varandra. Vi gör rundor där alla får säga vad de bär med sig, vad de kämpar med och vad som gör dem gott.

KARIN ELFVING

LÄSTIPS

RÄTTVIS ORGANISERING

Rasism inom föreningslivet utgör ett hinder för många människors engagemang. Men hur kommer vi till rätta med det? Det är fokus för **Deria Rumina Yenidogans** hundrasidiga bok *Rättvis organisering* (Trinambai 2022). Boken innehåller teori om rasism och dess historia samt en kartläggning av hur det ser ut i dag inom föreningslivet. Särskilt värdefulla är verktyg, metoder och konkreta övningar för ett systematiskt antirasistiskt arbete. KE

LYSSNINGSTIPS

DEMOKRATIFRÄMJANDE I LURARNA

Är du ledare för en cirkel på ett tema kopplat till demokratifrågor? Behöver du mer på fötterna vad gäller folkbildningens roll i en demokrati, eller hoten mot demokratin i dag? Då ska du söka upp **Forum för levande historias** podd *Demokratin och du*. Den ger olika perspektiv på demokratins utmaningar i dag och hur vi kan arbeta demokratifrämjande. I varje avsnitt medverkar en forskare, författare eller expert. Podden hittar du på Forum för levande historias webbplats samt där poddar finns. KE

det här väljer vi i höst

► SID 42

© Shutterstock

BOKLISTAN:
LÄNGTAN EFTER FRED

► SID 44

© Francesca Mantovani/Gallimard

FÖRFATTARMÖTE:
LEÏLA SLIMANI

► SID 46

© Nadja Hallström

SJU SKÄL ATT LÄSA:
KLAS ÖSTERGREN

FOGELSTAD — HUNDRA ÅR AV INSPIRATION

I september 1921 fick även kvinnor rösta till riksdagen, efter fyrtio års strid. Var rösträttskamparna äntligen nöjda? Nej. Författaren Elin Wägner var orolig för att kvinnorna skulle slå sig till ro. Det var ju nu det roliga började! Äntligen kunde kvinnornas erfarenheter färga politiken.

Två av Elin Wägners nära vänner fanns bland de fem första kvinnorna i Sveriges riksdag, godsägaren Elisabeth Tamm och och socialarbetaren Kerstin Hesselgren. Den senare var road av riksdagsarbetet, medan Elisabeth Tamm var skeptisk: "Politiken är ett spel, avskuret från det verkliga livet", sa hon i ett tal 1926.

Det är hårda ord, men Tamm visste att politik inte bara formas i riksdagen. Mycket av det demokratiska arbetet utfördes i civilsamhället, i kvinnoöreningar, fackförbund och religiösa samfund. Elisabeth Tamm fick en idé. Hon samlade vännerna Hesselgren, Wägner, läkaren Ada Nilsson och pedagogen Honorine Hermelin för att satsa på en medborgarskola för kvinnor, där de kunde lära sig politikens hantverk.

År 1925 blir Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad verklighet. Och kvinnorna kom. De hade olika klassbakgrund och bildningsnivå: akademiker och lärare och förfat-

tare, men också hemmafruar och industriarbeterskor. Det var ett unikt folkbildningsprojekt som pågick ända till 1954.

Utan Elisabeth Tamm hade det aldrig blivit någon skola. Hon var en kvinna "ur de högsta kretsar, som rädde om gods och gull och ändå ställer sig på en nästan radikalare sida än vi själva" skrev författaren och syndikalisten Moa Martinson, kursdeltagare på Fogelstad.

Rektor Hermelin använde modern pedagogik. Deltagarna skulle våga pröva sin egen röst. De sjöng och deklamerade och debatterade tidens frågor: folkhälsa, kvinnosak, krig och fred. Man inser att Kvinnliga medborgarskolan inte bara undervisade om demokrati, utan bedrev demokratisk praktik. Snarare än att portionera ut korrekta politiska värderingar förmedlade Honorine Hermelin goda redskap för åsiktsbildning.

Honorines gröna länstol har blivit berömd. Där fick varje kursdeltagare sitta och berätta om sina erfarenheter. Honorine Hermelin sa: "Låt oss berätta våra sanningar för varandra, så att våra hjärtan vidgas." Det var essensen av demokrati: berätta och lyssna, och dela erfarenheter med andra.

Traditionen på Fogelstad var frihetligt liberal. Det var högt i

tak, debatten fick bli både livlig och hård. Gunnar Fagrell, redaktör för FN:s svenska tidning Världshorisont, blev imponerad när socialdemokrater, kommunister och borgerliga drabbade samman på Fogelstad. Något sådant forum fanns knappt i samtiden, menade Fagrell, möjligen i vissa frisinade kretsar i USA.

Mycket har hänt under de hundra år som gått sedan Fogelstadkvinnorna startade sin skola. Deras idéer förtjänar att återbrukas. Både gamla och nya medborgare behöver en grundkurs i demokrati. Vad innebär medborgarskap i dag? Var hotas demokratin? Och hur förvaltar vi insikten från Fogelstad: att folkbildning inte sker uppifrån och ner, utan i jämlika samtal? Hur berättar vi våra sanningar för varandra – så att våra hjärtan vidgas? **📖**

ULRIKA KNUTSON

Kulturjournalist som har skrivit *Kvinnor på gränsen till genombrott* (2021) om Fogelstadgruppen.

KLASSIKERLISTAN

"DU KANSKE SÄGER ATT JAG ÄR EN DRÖMMARE?"

– TIO KLASSISKA BERÄTTELSE OM MÄNNISKANS LÄNGTAN EFTER FRED

Från sumerernas paradisdrommar och Aristofanes komedier, till Tolstojs epos och Astrid Lindgrens sagor. Världslitteraturen har inte bara utforskat krigets vansinne, utan även fredens sköra möjligheter. Mot bakgrund av vår oroliga omvärld har *Fönstret* sammanställt en lista med tio berättelser som utforskar det tillstånd som John Lennon ville att vi skulle föreställa oss – en värld där människan lever i fred.

AV ULRIKA KNUTSON FOTO SHUTTERSTOCK

Krig och fred är tätt sammanvävda, titta bara på Leo Tolstojs klassiska roman från 1869.

Orden förutsätter varandra. Tyvärr är det nästan alltid kriget som sätter dagordningen. Sedan urminnes tider är krig ett favoritämne för konsten. Bataljmålningar

i bild och ord var en stor genre. Inte så konstigt, kanske, krig är ju något dynamiskt, dramatiskt och – spännande. Freden bildar bara blygsam bakgrund. Det är orättvist, man saknar inte freden under fredstid. Ändå är fred och frid också urgamla begrepp. Redan på fornnordiska

och urgermanska drömde vi om "fredher". Det indoeuropeiska ordet var "pritu" som betyder ungefär vårda och älska. I nästan alla världens skapelseberättelser beskrivs urtillståndet som fredligt och kärleksfullt. Freden fanns från början, kriget kommer med ormen.

► **Anonym: DILMUNS TRÄDGÅRD**, cirka 3 000 f.Kr.

Öster om Eden låg Dilmuns trädgård, som den sumeriska gudinnan Ninhursag skapat åt sig och guden Enki. Det är paradiset, utan sjukdom eller död. Lejon och vargar betar i fred med lammen. Judarnas prästerskap läste sumerernas myter innan de skrev *Första Mosebok*. Edens lustgård ville de ha med i *Toran*. Ett vackrare urtillstånd för skapelsen går inte att tänka sig. Men Adam och Eva är ju människor, inte gudar. Alltså måste de kämpa i sitt anletes svett, också för freden. Ormen hotar alltid idyllen.

► **Aristofanes: LYSISTRATE**, 411 f.Kr.

Aristofanes var dramatiker i Aten. Hans pjäs *Lysistrata* handlar om de eviga krigen mellan Aten och Sparta. I pjäsen har de hunnade kvinnorna tröttnat på krigen och föreslår att kvinnorna ska gå i kärleksstrejk mot männen. Här är grov komik och många sexuella anspelningar. Man förstår att publiken i Aten tjöt av skratt. Men de föraktade kvinnorna tar hem spelet, fred och förnuft segrar.

► **Matteus: EVANGELIUM, KAP 5-7**, cirka 80 e.Kr.

Evangelisten Matteus var inspirerad av en ängel när han skrev ned Bergspredikan. Där sammanfattar Jesus några av de viktiga punkterna i sin etik, och predikar ödmjukhet och barmhärtighet. Det är här han råder oss att "vända andra kinden till". Här finns den gyllene regeln, att "allt vad ni vill att människor skall göra er skall ni också göra mot dem". Sist men inte minst försäkrar Jesus att "saliga är de som håller fred".

► **Miguel de Cervantes: DON QUIJOTE**, 1605 (del 1) och 1615 (del 2).

Den spanska berättelsen om "Riddaren av den sorgliga skepnaden" och hans klipske väpnare Sancho Panza har kallats en av de första moderna romanerna. Det är en satir över mänskligt högmod. Vår tids Salman Rushdie har lärt mycket av Don Quijote. Rushdie slogs av hur olika de samtida diktarna Cervantes och Shakespeare såg på kriget: "Shakespeare hade aldrig varit soldat, men förhärmligar striden och faran. Cervantes, däremot, själv en ärrad soldat, hatade kriget. Våld är aldrig heroiskt."

► **Leo Tolstoj: KRIG OCH FRED**, 1869.

Tolstoj var from som en munk, nykter och vegetarian, avskydde kristallkronor och röt när hans hustru kom med skräddarräknungen. Han ville gå i bondeblus och samla in kläder till nödlidande. I hemlighet suckade han: "Dessa fattiga och tiggare. De är för många!". Hans roman *Krig och fred* är ett myllrande epos om mänsklig dårskap. Den store krigaren Napoleon är en liten fjant. Tolstoj blev kristen radikalpacifist och provocerade inte minst ryskortodoxa kyrkan, som kastade ut honom.

► **Bertha von Suttner: Ned med vapnen!**, 1889.

Baronessan Bertha von Suttner gjorde enorm succé med romanen *Ned med vapnen!*. Lättillgängligt och skarpt skriver hon om

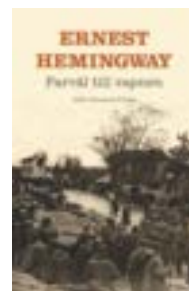
krigets effekter, den växande militarismen i Europa och problemen med extrem nationalism. Allting välkänt dystra ämnen även i vår tid. Bertha von Suttner var fredskämpe, och slogs för diplomati och skiljedom vid militära konflikter. Hon var god vän med Alfred Nobel, och blev 1905 den första mottagaren av hans fredspris.

► **Elin Wägnér: SLÄKTEN JERNEPLOOGS FRAMGÅNG**, 1916.

Här handlar det om lilla Gustavsfors, som påminner om Gustaf V:s Sverige. Den elaka landshövdingen som piskar upp nationella stämningar och motverkar freden har drag av drottning Victoria. Affärsidkaren fru Ingar suckar: "För spekulanter och vrakplundrare är det ett välsignat krig, för brinnande patrioter ett heligt krig." För fru Ingar är kriget dårskap. Extra dåraktiga är de neutrala svenskarna som "tror att de inte är med". Ett litet land är alltid offer för stormakternas våld.

► **Ernest Hemingway: FARVÄL TILL VAPNET**, 1929.

Farväl till vapnet blev Hemingways stora publika genombrott. Den bygger delvis på egna erfarenheter som frivillig ambulansförare i italienska armén under första världskriget. Hemingway sårades allvarligt. I romanen såras amerikanen Frederic Henry av en österrikisk granat och vårdas av den engelska sköterskan Catherine Barkley. Hemingways cocktail av pacifism och pekoralk gick hem hos publiken. Men det är inte hans bästa roman.

► **John Hersey: HIROSHIMA**, 1946.

Klockan 08.15, japansk tid, den 6 augusti 1945, föll den första atombomben över Hiroshima, i en ljudlös, bländande explosion. Den amerikanske journalisten John Hersey intervjuade sex personer, som befann sig mellan 1 500 och 4 000 meter från nedslagsplatsen. De som berättar är två läkare, en präst, en pastor, en hemmafru, och en kontorist. Deras beskrivning av en aldrig tidigare skadad förödelse, och den smygande strålningsdöden, glömmar ingen.

► **Astrid Lindgren: BRÖDERNA LEJONHJÄRTA**, 1973.

I *Bröderna Lejonhjärta* blandar Astrid Lindgrens gamla teman: ensamma gossar i kamp mot tyranner. Det börjar sorgligt. Både

Jonatan och lille Skorpan dör, den ene i en brand, den andre i lungshot. Körbärsdalen och Törnrosdalen blir krigsskådeplatser där den modiga Sofia sänder brevduvor med hoppfulla budskap. Den fryntlige vårdshusvärden Jossi avslöjas som förräddare. De onda makterna Katla och Karm brottar ner varandra i djupet. Freden segrar.

A portrait of a woman with curly brown hair, wearing a dark blue sweater, standing against a plain, light-colored background. She is looking directly at the camera with a slight smile. Her hands are in her pockets, and she is wearing a watch on her left wrist.

**"BRÄNN UPP
DITT HUS MEN
TA MED DIG ELDEN"**

– NU AVSLUTAR HON SITT SLÄKTEPOS

LEÏLA SLIMANI är en av Frankrikes mest hyllade nutida författare, även internationellt. Emmanuel Macron ville se henne som kulturminister och hennes andra roman fick *Goncourtpriset* – Frankrikes mest prestigefyllda litterära pris. I höst kommer tredje delen av hennes Marockotrilogi på svenska.

AV KARIN ELFVING FOTO FRANCESCA MANTOVANI © EDITIONS GALLIMARD

▶ LEÏLA SLIMANI

Ålder: 43 år.

Familj: Man och två barn.

Utmärkelser: Mamouniapriset (2015), Goncourtpriset (2016).

Böcker på svenska: *Sex och lögn*, *Vaggvisa*, *De andras land*, *Dansa med mig*, *Jag tar med mig elden* (samtliga Natur & Kultur).

Kuriosa: Skrev manuset till invigningen till OS i Paris 2024.

Tips: Kommer till Kulturhusets internationella författarscen i Stockholm den 22 oktober.

– **Trilogin är ett sätt att ta tillbaka min historia**, säger Leïla Slimani till *Fönstret*.

Projektet var gigantiskt: att skriva ett släktepos inspirerat av hennes egen familjs historia i Marocko från andra världskriget till nutid. Efter drygt sju års intensivt skrivande har Leïla Slimani nu gått i mål.

– Jag mötte ofta missförstånd, oförståelse och fördomar om mitt land och min bakgrund. Dessutom insåg jag att det fanns sådant som jag själv inte visste om Marockos nutidshistoria. Så böckerna var ett sätt att ta tillbaka min historia och mitt minne – men också den muslimska, arabiska och afrikanska identiteten som i det väldigt spända läge som råder internationellt var svårt att förstå och försvara, säger hon.

Trilogin tar sin början när den unga fransyskan Mathilde träffar en marockansk

arbete byggt upp en stor fruktodling och tillhör nu en borgarklass. Den sociala och politiska kampen är ständigt närvarande. För deras barn står helt nya vägar öppna.

Den avslutande delen *Jag tar med mig elden*, som kommer ut på svenska i oktober, fokuserar på Mathildes och Amines barnbarn. Precis som Leïla Slimani växer de upp i Marocko på 1980-talet, men lämnar landet för studier i Frankrike. När Mia ska ge sig av från Marocko ger hennes pappa ett råd: ”Bränn upp huset men ta med dig elden.” För samtidigt som migration är berikande kan det upplevas som att amputera en del av sig själv.

– Att bränna upp sitt hus kräver mod, men genom att ta med sig elden – en odefinierbar blandning av minnen av kärlek, passion och vilja att leva – kan vi staka ut vår egen väg någon annanstans. Men elden är också motsägelsefull. Samtidigt som den kan värma oss och lysa upp vår väg är den också farlig.

Leïla Slimani menar att erfarenheten av att leva i två världar, inte bara kulturellt utan även vad gäller social status, är hela trilogins kärna. Det ger perspektiv, men medför också utmaningar och konflikter.

Samtidigt utspelar sig historien i skuggan av den franska kolonialismen. De tre böckernas epoker speglar avgörande händelser i Marockos historia. Först landets självständighet och frigörelsen, som dock

personerna, inte epokerna. Den större historien får aldrig krossa personporträtten. Jag ville vara med dem och se den värld de såg med deras tids ögon. Innan något blir en historisk epok är det våra liv.

Trilogin handlar också om den kvinnliga kroppens historia och erfarenheter: hur den betraktas, behandlas och erkänns på olika sätt under ett liv och genom olika tidsepoker. Sexualitet och kvinnors ställning är teman som Leïla Slimani har skrivit om tidigare, bland annat i omdebatterade *Sex och lögn* om kvinnors livsvillkor i Marocko. Hyllade *Vaggvisa* – översatt till ett fyrtiotal språk – handlar om relationen mellan en barnflicka och det unga par i Paris som hon arbetar för.

– Kroppen är det viktigaste temat i hela mitt författarskap. Alla stora frågor är kopplade till vad vi gör med våra kroppar. Invandring är en fysisk erfarenhet, rasismen ett förkastande av ens kropp.

Skrivandet av trilogin har varit utmatande, särskilt den sista delen. Men Leïla Slimani upplever också att det har fört henne närmare Marocko och dess läsare.

– Det var som att jag levde där under sju år. Jag behövde minnas lukterna, smakerna och kvällsljuset i en viss stad. Det väckte vackra känslor från min barndom.

Presentationen av *Jag tar med mig elden* i Marocko var stark och känslösam, inte minst mötena med de många unga.

– De förstod vad jag ville berätta: att jag är marockan, men inte den traditionella. Att jag försvarar rätten att vara marockan på olika sätt.

Det var alltid självklart att hon skulle bli författare. Leïla Slimani beskriver skrivandet som hela hennes livs mening. En passion och ett lidande, men samtidigt en längtan att leva flera liv.

– I böckerna kan man bli utforskare, läkare, äventyrare ... man, kvinna, barn och gammal. Skrivandet vidgar ens vyer. **F**

”KROPPEN ÄR DET VIKTIGASTE TEMAT I HELA MITT FÖRFATTARSKAP. ALLA STORA FRÅGOR ÄR KOPPLADE TILL VAD VI GÖR MED VÅRA KROPPAR.”

soldat – Amine – som strider i den franska armén. Hon söker frihet och längtar bort, han är traditionellt uppfostrad och bär på en stark ilska. De bygger upp sitt gemensamma liv i Marocko samtidigt som den politiska utvecklingen går mot självständighet.

I den andra delen har paret med hårt

inte innebar detsamma för kvinnorna. 1960-talets frihet och öppenhet mot världen, parallellt med regimen allt hårdare grepp. Leïla Slimanis egen livstid har präglats av ökad rörlighet över gränserna, multipla identiteter – men också av individualism.

– Det viktigaste för mig har alltid varit

SJU SKÄL ATT LÄSA ...

KLAS ÖSTERGREN

— underhållande på fullt allvar
mellan Hornsgatan och Österlen

1 Klas Östergren, född 1955 i Stockholm och ledamot av Svenska Akademin 2014–2018, trot-sar det gamla svenska förbudet att skriva underhållande på fullt allvar. Rolig är man inte ostraffat på svenska.

2 Östergren skrev klassikern *Gentlemen* (1980). Ingen glömmar atmosfären i paradvåningen på Hornsgatan. Vi minns porslinsfigurinerna Sanningen och Löggen, och Görings gamla säng. Våningen där jazzpianisten Henry Morgan aldrig slutför sitt mästerverk – *Europa, vittrande fragment* – och där huvudpersonen Klas Östergren till slut eldar upp sin pastisch på Strindbergs *Röda rummet*. Fast den gavs ju ut senare, just under titeln *Gentlemen*.

3 Han har även skrivit trilogin om de ensamma männen på Österlen: *Ankare, Handelsmän och partisaner*, och *Under i september* (1988–1994). Tusen sidor av fylla, tro och tvivel. Östergren har förklarat: "I ett visst tillstånd av berusning inträder en klarsyn. Du hör vad som sägs, men ännu tydligare vad som kommuniceras, du hör undertexten."

4 I *Gangsters* (2005) skriver Klas Östergren svettigt om skaparångest. Om hur det är att sitta med ett stort NU under fingertopparna, och helvetet i att försöka mejsla fram det, välja ord, överleva "det eviga blivandets blodiga ankomst". Det är precis så bra att läsaren luras att tro att han är författare – han också.

5 Klas Östergren ger alla sina godmodiga rövare ett oskuldsfullt gammaldags skimmer. Tag det okuvliga Esset i *Handelsmän och partisaner*. Esset som köper kloster och drar *Klippa, du som brast för mig* på munspel. Eller de osannolika reklamkillarna i *Renegater* (2020), som hjälper sossarna att sälja Jasplan i Sydafrika. Liksom Esset ser de bara möjligheterna. Liksom Esset håller de en literär kanon levande och blinkar frenetiskt till Frank Heller, Piraten och Pär Rådström.

6 Även om Klas Östergren är en mästare på raf-fel, så är det som händer i hans böcker alltid underordnat hur det händer. Stilen är allt.

7 Även i sina mest hialösa skrönor visar Östergren att livet alltid står på spel. Precis som John le Carré lyckas han få oss läsare att känna vårt eget lilla spionliv in på huden. Tillvaron är ett gungfly, varje projekt ett ormbö. Man kan inte lita på någon och oavsett vilka skurkar man umgås med är det alltid man själv som är den skyldige. Alltid.

• Om du bara ska läsa en roman av Klas Östergren? Svårt att välja. Gardera med *Twist* (2014). Skumma affärer, skrivkramp och obotlig ensamhet. Melankoliskt och roligt. Eller kanske höstens nya roman, *Klenoden*? Vem vet.

NATUR &
KULTUR

Engage with Echo!

Vår populära gymnasie-
engelska är nu redo
för Gy25!

Echo 3
förbereder
eleverna för
högre studier

Gy25

Echo är engelskläromedlet som engagerar eleverna och ger dig som lärare möjlighet att undervisa på ditt sätt. Den nya upplagan bjuder på engagerande kapitelstarter, förbättrade övningssidor och kompletta noveller. Med Echo 3 är serien komplett!

Tidigare ECHO 5

Tidigare ECHO 6

Tidigare ECHO 7

Läs mer och provläs på
nok.se/echo

GULLMAR, MUSIKER PRATAS DET MYCK- KET OM I VÅRA DAGAR		Ö, DÄR DET STOD EN KOLOSS		ÄR VIK- TIGT ATT VÄRNA	AVKUN- NAS I TINGS- RÄTT				
TRÄG			CARL, SKULP- TÖR					RUNT KONST- VERK	
					SVÄR TID BRUNT FÄRG- ÄMNE				
SÖKTE SLA- VARNA Ö OCH STADS- DEL I HU- VUDSTAD	ROV- FÄGLAR		BÄRA SIG TAVATT ÅT						
								KROPPS- DELAR- NA	
ÖVER- GÅNG SES PÅ BILDEN			KALLAS ZLATAN PEDAGOG- FACK						
						KEMINS NIOB FÄRSKA			
ÄMA- BEL		KUL SA INOM- MEN OM VIT MAN							
			OVIK- TIGT		I JAPA- NENS BÖRS				
ÄR FARA OCH FLYGÅ KAN RESAS MOT VÄGG	BEHÖVS FÖR ATT KOPPLA AV								
					KATTEN I BAMSE SES MED VISST?				
ÖLYCKS- BRIN- GANDE	ÄR PLUS- LADDAD STRESS- FAKTOR						NUME- RÄREN HAR KÄND FYR		
			TALAR VITT O. BRETT					STÄLLA IN (SINTE) VARA UPPE	
CA HALV LITER PÅ PUB			LAWEN, KULTUR- POLI- TIKER		TID- RYMD GÖR MYGGEN		HAN I BELGRAD HÅLL- LINNING		
DEN FÅR ALDRIG TYSTNA	SIST I BREV		SÅ KAN SÖN- KAN VARA					INFRÄNT JUSTIN PÅ GOLFBA- NAN OCH VINTYP	STICKS PÅ ROS- STÄLK
						ÄKER- LAPP	ÄGER MED OM	LÄTTJE- FULL	
GUOR- DE DU ROSET- TEN	VARU- HUS- NICKEL		TIDSBE- STÄM- MA DET ÄR 100 KVA- DRAT- METER					STRUK- TURERA GROVT GRUS	FLICK- HÄLSA- DE
							ÄBBORR- FISK		
PÅ- FUND					FRAM- BRIN- GANDE				

Foto: Emelie Otterbeck

KONSTRUKTÖR: LEIF JOHNSON

Skicka lösningen till: Kryss 3, Fönstret, Box 522, 101 30 Stockholm.
Vi vill ha lösningen senast den **3 november**.
Vi drar tre vinnare som får var sitt presentkort på tre pocketböcker.

Namn

E-postadress:

Adress

Postnummer Postadress

Lösningen och vinnare till Kryss 2.2025

Vinnare:

- Margaretha Elfström, Kosta
- Torbjörn Granqvist, Sollefteå
- Margareta Lökvist, Huddinge

... som vinner var sitt presentkort
på tre pocketböcker.
Grattis önskar redaktionen!

► SID 50

© ABF Eskilstuna

**INTENSIV
SÖMNAD**

► SID 52

**AKVARELL
I DET FRIA**

► SID 56

**TOMAS ENEROTH
OM ATT SKRYTA**

► SID 57

**ABF-ANNICA:
DET ANALOGA
LJUDET...**

NY GRUNDUTBILDNING FÖR CIRKELLEDARE

Nu kan du som är cirkelledare gå en ny variant av grundutbildningen – det första steget efter introduktionssamtalet i ABF:s utbildningstrappa. Kursen har kortats till tre studietimmar.

– Vi hoppas att kursen ska väcka nyfikenhet så att fler cirkelledare även vill gå fortsättningsutbildningarna och se ABF som en pedagogisk resurs, säger CHARLOTTA NORDBLOM NELLGÅRD, nationell samordnare för den pedagogiska verksamheten.

AV ELISABET WAHL ILLUSTRATIONER LOUISE HAVEDAHL

I slutet av augusti lanserades en ny grundutbildning för ABF:s cirkelledare.

Innehållet är i stort sett oförändrat, men formen är ny. Resultatet efter omgörningen är en kurs som tar tre studietimmar att gå, i stället för som tidigare nio timmar. Därmed kan den klaras av på en kväll.

– Vi har sett att det har varit svårt att få våra cirkelledare att gå den längre utbildningen. Folk har mycket att göra och då är nio timmar lång tid. De andra studieförbunden har

till sina cirkelledare. Till skillnad från introduktionssamtalet som alla cirkelledare måste delta i är grundutbildningen än så länge inte obligatorisk, men Charlotta Nordblom Nellgård hoppas så klart att många ska gå. Även de som har varit cirkelledare länge och tycker att de kan det mesta.

– Jag tänker att mötet med andra cirkelledare är jätteviktigt eftersom man delar med sig av olika erfarenheter. Det händer mycket i mötet som uppstår.

Så ska man gå den här kursen om man redan har gått en grundutbildning, även om det var länge sedan?

– Nej, då tycker jag att man ska gå en fortsättningsutbildning i till exempel gruppdynamik eller i ABF:s historia. Vi har också resurser inom folkbildning, pedagogik och även fortbildning inom vissa ämnen. Det tycker jag att man ska utnyttja som cirkelledare.

Men det kan komma mer omfattande förändringar kring just cirkelledarnas utbildningsnivå längre fram.

– Folkbildningsrådet håller

Charlotta Nordblom Nellgård.

på med en utredning som ska vara klar under 2026. Vad den innehåller vet vi inte ännu, så det kan bli förändringar på utbildningen igen i framtiden utifrån vad de kommer fram till, säger Charlotta Nordblom Nellgård. **📌**

mycket kortare grundutbildningar än vi, så nu har vi gjort samma sak, säger Charlotta Nordblom Nellgård.

Grundläggande cirkelutbildning är precis som namnet antyder den första delen i den utbildning som ABF erbjuder

REPKOKALSAMP ABF:s arbete med att uppmärksamma replokals betydelse för det svenska kultur- och musiklivet fortsätter. Inför den stora Way out west-festivalen i Göteborg i augusti anordnade ABF tillsammans med konsertlokalen Pustervik och festivalen en

förfest för att lyfta fram sex indieband: Fauna, Crescenterna, Riga Tiger, Charter Sisters, Mannekin och Drottning Zilvia. Två av dem repar till och med i lokaler som tillhör ABF Väst och ABF Halland. EW

MÖTESPLATS

På Gotland får unga hbtqi-personer mellan 12 och 25 år en egen mötesplats. Det är ABF

som tillsammans med RFSL Gotland ska driva projektet **Mötesplats Rägnbugi** – regnbåge på dialekt – med stöd från Allmänna arvsfonden. Eftersom projektet precis har dragit i gång efterlyser ABF nu unga i målgruppen som vill vara med och forma arbetet. Målet är bland annat att skapa en fysisk mötesplats i Arbetarrörelsens hus och att anordna sociala aktiviteter och sammanhang runt om på hela ön.

– Vi ser att den här gruppen själva väljer att inte komma till så många fritidsaktiviteter, föreningsliv och fritidsgårdar. Ofta av trygghetsskäl, sa ABF:s Alex Lithander till P4 Gotland när projektet lanserades. EW

SKRIVKURS I Falun anordnar ABF en annorlunda skrivkurs. Deltagarna ska under cirkelns gång intervjua en äldre person och ska sedan skriva en novell inspirerad av personernas liv. Under vägen får deltagarna professionell handledning och lär sig mer om bland annat intervju teknik och berättarstruktur. Novellerna samlas sedan i en bok som släpps på en releasefest där alla deltagare och deras äldre intervjuupersoner firar tillsammans med anhöriga. EW

INTENSIV SÖMNAD I ESKILSTUNA

Vad får man om man samlar sömnadsentusiaster och ger dem riktigt bra förutsättningar en hel helg? Ett sy-lan så klart.

– Det bästa är gemenskapen och kunskapsutbytet, säger HELENA MATTSSON, verksamhetsutvecklare på ABF i Eskilstuna.

TEXT ELISABET WAHL **FOTO** ABF ESKILSTUNA

I början användes förkortningen lan (local area network) av dataentusiaster som samlades på ett och samma ställe och körde dataspel dygnet runt. Numera är begreppet bredare och används mer allmänt när människor umgås intensivt och utövar en hobby. Det är också upplägg för de sy-lan som ABF i Eskilstuna anordnar.

– Vi träffas på fredag och kör fram till söndag. Alla har med sig egna projekt och så tar alla hjälp av varandra. Det är där folkbildningen kommer in, säger Helena Mattsson.

Begränsningar i lokalen gör att de här lanen inte pågår dygnet runt, men det hinner ändå hända mycket när deltagarna syr och skapar i samma sal som andra.

– Det som är riktigt underbart är att se utvecklingen. Alla har sina favoritprojekt när de kommer dit, sedan blir de inspirerade av andra och vill prova nya grejer.

Det första Sy-lanet i Eskilstuna hölls i början av förra året efter att Helena Mattsson blivit inspirerad av liknande arrangemang i ABF Västra Västmanland. Nu är de stadig återkommande och lockar allt från nybörjare utan egen symaskin till riktiga

© Anna-Lena Ahlström

Helena Mattsson.

synördar som har med sig tre olika maskiner.

– Många deltagare bor här i närheten och återkommer nästan varje gång, men vi har också haft några deltagare som bor längre bort och sover över på hotell. Sy-lan blev så populärt att vi kör en veckas "symester" på sommaren också!

Så vad syr deltagarna?

– Det blir mycket kläder, andra gör väskor och necessärer. Sedan finns det de som syr om, man kanske skär sönder ett par jeans och gör något helt annat. Och så har vi haft någon som har sytt på ett stort lapptäcke.

Har du några tips till andra som vill fixa ett Sy-lan?

– Vi är bortskämda med en bra lokal där alla kan sitta tillsammans, men det känns viktigt. Sedan har vi så klart strykjärn, strykbrädor och tillskärarbord. Just det där med stora höga bord som man kan använda utan att stå dubbelvikt lockar många. **📌**

ABF — EN SAMLANDE KRAFT I KALIX

För att skapa ett bättre samhälle behöver alla jobba tillsammans. Ungefär så resonerar ABF i Kalix som är en av initiativtagarna till ett hållbarhetsnätverk.

– I Kalix behöver vi knyta ihop alla krafter för att samarbeta bättre och öka människors livskvalitet, säger FREDRIC HOLMSTRÖM, från ABF Norr.

TEXT ELISABET WAHL

ABF i Kalix har länge varit intresserade av hållbarhet. Tillsammans med andra delar av civilsamhället har man därför samverkat med kommunens hållbarhetsstrateg. Tanken har varit att hitta sätt att jobba utifrån FN:s Agenda 2030.

– Men vi insåg att vi behövde bredda oss. Vi samlades därför och gjorde en problemanalys och målanalys, berättar Fredric Holmström, som är verksamhetsområdeschef för projekt och uppdrag i ABF Norr.

Det arbetet ledde fram till en ansökan och sedan bifall till ett Leaderprojekt, som är en

© ABF

ABF:s idéprogram. Många kopplar nog hållbarhet till frågor om ekologi och klimat, men det är bredare än så. Det handlar om stress, livskvalitet och hur människor har det, säger Fredric Holmström.

En sak som är något ovanlig med det här projektet är att alla viktiga delar av kommunen medverkar. Det är inte bara civilsamhället och det offentliga, utan också det privata näringslivet.

– Jag tycker att det är självklart, samtidigt som man som ABF:are får vara lite försiktig. Men det är inte sponsring vi pratar om och de medverkar

”DET ÄR MÄNNISKAN OCH MÄNNISKANS LIVSVILLKOR SOM STÅR I CENTRUM.”

metod som används inom EU för att stärka landsbygden. Tanken är att kunna anställa en person.

– Vi har många olika aktörer i Kalix som inte har någon samverkan eller inte ens känner till varandra. Genom samarbete får vi mer pang för pengarna och blir mer effektiva.

Vad betyder hållbarhet för er?

– Det är människan och människans livsvillkor som står i centrum, alltså hundra procent enligt

för att de vill. Vi är en liten kommun och därför behöver alla vara med.

Om två år när projektet börjar lida mot sitt slut hoppas Fredric Holmström att samverkan leder till att kommunen kan utträta mer för mindre resurser.

– Vi vill få bort stuprör så att folk inte gör samma sak parallellt. Vi hoppas också kunna ha hittat en modell på hur man skapar samverkan som vi sedan kan sprida till andra kommuner.

© Shutterstock

HALLÅ DÄR!

ELFVA BARRIO är ordförande för S-studenter som består av sjutton socialdemokratiska studentklubbar från Luleå i norr till Malmö i söder. Förbundets moderna historia började 1990 och medlemsantalet är drygt 2 000.

Nu drar terminerna i gång på universitet och högskolor. Hur påverkar det er verksamhet?

– Vi har terminsstartskampanjer runt om i landet där vi tar kontakt med studenter och berättar att de är välkomna till vårt förbund. Vår förbundsstyrelse ska också sätta ramarna för vår valplan inför valet nästa år, en plan som våra studentklubbar sedan ska få tycka till om. **Om vi börjar med terminsstarten – hur är det med bostadsbristen?**

– Det är brist på bostäder på många orter, vissa studenter tvingas tacka nej till en utbildning som de har kommit in på, andra får förlita sig på osäkra andrahandskontrakt. Sveriges förenade studentkårer (SFS) har ett trafikljussystem för alla studentstäder, och många är röda, vilket innebär att de inte kan erbjuda ett boende.

Och vilka politiska frågor lär bli viktiga i er valplan?

– Bostad, arbete, ekonomi. Terminsstarten påminner om behovet av en offensiv bostadspolitik. Ungdomsarbetslösheten är skyhögt och vi behöver reformer som skapar trygghet på arbetsmarknaden. Dessutom måste vi ha en ekonomisk politik som det går att lita på.

Något som Fönstret alltid är intresserat av är den egna utbildningsverksamheten, vad händer där?

– I höst genomför vi en Brysselresa som ger möjlighet till att lära sig mer om EU. Vi håller på att ta fram en rapport om krisen i befolkningsfrågan, och utifrån den rapporten vill vi att klubbarna har studiecirkel och diskuterar vad vi kan göra åt det låga barnafödandet.

Studiecirkel! Ska ABF involveras då?

– Ja, vi ska höra av oss till ABF så var beredda! **Sedan fyller ni väl år också?**

– Vi fyller 35 år sedan vi bildades på nytt 1990, och utvecklingen sedan dess har ju varit att allt fler väljer att studera vidare. Då är det viktigt att det finns en socialdemokratisk röst på universitet och högskolor och den resan ska vi belysa i en jubileumsbok. Sedan blir det lite mer festligheter, men det kommer vi att berätta om senare i höst.

ERIC SUNDSTRÖM

► I varje nummer presenterar vi en av ABF:s 46 medlemsorganisationer och 29 samarbetsorganisationer.

AKVARELLMÅLNING UTE I DET FRIA

Konst är en stor och viktig del av ABF:s verksamhet. I Västerås är cirkelledaren BJÖRN-OWE ANDERSSON en av många uppskattade ledare. *Fönstret* hälsade på när han höll en endagskurs i akvarellmålning och lät deltagarna fördjupa sig i naturmotiv, horisonter och ljus. **TEXT** ELISABET WAHL **FOTO** STEFAN BLADH

Det är en sådan där fin dag i augusti när sommaren gör en sista ansträngning med sol och en temperatur över tjugogradersstrecket. I en lummig sommarstugeträdgård i Gäddeholm en bit öster om Västerås står Björn-Owe Andersson och pratar om horisontlinjen, och vad som händer när den placeras på olika ställen på papperet.

– Man ska undvika att ha den i mitten. Är det lika långt under och över horisonten dör hela bilden. Så lägg den antingen i överkant eller nederkant, säger han och

skissar förtydligande på sitt papper och håller upp.

Fönstret befinner sig på en endagskurs i akvarell som hålls i Björn-Owe Anderssons trädgård. De nio deltagarna har under förmiddagen valt olika detaljer att fördjupa sig i: ett träd, en koja, en träkonstruktion.

I skuggan på en stol hittar vi Liisa Ring. Hon har målat i stort sett hela livet, men det här med akvarell är nytt. Nu fokuserar hon på ett av träden och har fått fram stammen med grönska och fält i bakgrunden.

– Den är inte färdig, jag ska lägga till blad och en del detaljer. Men jag är ganska nöjd för att vara första gången. Akvarell känns mycket svårare än det jag gör annars. I akryl kan du ändra hur mycket du vill. Här får man vara lite tuff.

I andra änden av trädgården sitter Lars Jonsson. Han har gått flera kurser och gillar att måla akvarell, men håller med om att det kan vara svårt.

– Teckning är lite förlåtande, du kan pillra med suddgummi och rita över.

Lars Jonsson.

Liisa Ring.

Ingrid Legrell Crona och Björn-Owe Andersson.

Carina Norling.

Akvarell är pang på så blir det bra eller tok.

Vad är fördelen med att gå en sådan här kurs?

– Här finns det någon som kan tala om hur man kan göra och ge tips. Och man kommer i gång. Annars är det svårt att bara sitta hemma. Visst, det går att titta på Youtube, men det här är mer på riktigt. Björn-Owe är inte så petig heller, haha! Man får testa sig fram.

Efter lunchpaus är det dags att ge sig ner till en närliggande marina. Där finns mängder av motiv att välja på: båtar, bryggor och vassruggar. Gruppen samlas och får i uppgift att fokusera på tre element i sina verk. De får en timme på sig och så är det återsamling. Katarina Bruno ger sig ut på bryggan.

– För mig är det färgen som lockar med akvarell, den lever sitt eget liv. Det är något med lyster också eftersom man jobbar med olika skikt och blandar färgerna med varandra. Det som uppstår då, det blir som en syntes.

Hon har inte riktigt bestämt sig för vilket motiv hon ska fokusera på. Naturens

färger, linjer och föremål erbjuder många olika alternativ. Ibland nästan för många.

– Problemet blir hur man ska begränsa sig. Vad ska man välja och vad ska man välja bort? Det är bra att vi ska fokusera på tre element. Förmodligen väljer jag något som inte är ett så klassiskt motiv, gärna

**”FÄRGEN LEVER SITT EGET LIV.
DET SOM UPPSTÅR BLIR SOM EN SYNTES.”**

något som inte är så vackert, utan lite mer spännande.

Verksamhetsutvecklare Pia Gustafsson från ABF i Västerås, som besöker dagens kurs, berättar att konst och hantverk är en mycket uppskattad del av deras verksamhet.

– Under pandemin var det rena döden för de här kurserna, men nu har vi kommit i gång igen och ser faktiskt ett ökat intresse. Vi märker att folk inte vill gå jättelånga kurser längre, så vi har flera cirklar med sex träffar där man ses varannan vecka. Då hinner deltagarna få inspiration och måla hemma mellan träffarna.

Innan vi lämnar kursen hittar vi Björn-Owe Andersson på en bänk vid stranden där han och Ingrid Legrell Crona funderar på var hon ska placera en mås. I vattnet, i luften eller kanske framför träden som växer på andra sidan vattnet?

– De här kurserna är så häftiga. Jag

behöver egentligen inte göra så mycket, utan jag ger instruktioner och så blir det ofta väldigt bra, säger Björn-Owe.

Han vill skicka med en hälsning till alla som känner att de har en längtan efter att måla, men inte tycker att de är tillräckligt duktiga.

– Jag tycker att man ska prova! Det är bra att gå kurs hos ABF. Det blir ett samtal där vi alla har samma mål och alla lär sig något av varandra. Jag brukar säga att alla målningar är en signatur på människan som har gjort den, så det är klart att man ska måla om man tycker att det är roligt. 📍

MINNAS TILLSAMMANS Visst kan folkbildning vara något även för den som lider av demenssjukdom. Det visar inte minst det metodmaterial som ABF Södra Småland tog fram när de drev projektet *Minnas tillsammans* med hjälp av medel från Allmänna arvsfonden. Projektet visar hur man kan göra kultur och livslångt lärande mer tillgängligt för en grupp

som annars kanske inte har möjlighet att delta i alla aktiviteter som anordnas på boendet. I materialet finns en genomgång av olika demenssjukdomar, tips på förhållningssätt och även exempel på hur man konkret kan lägga upp en cirkelträff. EW

BILDNINGSKANAL Du vet väl att det finns en hel del material att ta del av på ABF:s egen Youtubekanal? Här kan du få tips och inspiration som ny cirkelledare – till exempel kring hur det här med digital närvaroregistrering fungerar. Men det finns också föreläsningar och seminarier om olika ämnen, till exempel folkbildning och demokrati. Här hittar du också alla föreläsningar från **Preppingforum 2025** som anordnades på ABF-huset i Stockholm i våras. EW

RESTGARNSFEST Det stickas i många cirklar i ABF och nu till hösten drar många av dem i gång igen. Det kan vara dyrt med garn och det blir ofta små snuttar över när man är klar. Vad passar då bättre än att försöka göra

något helt nytt av alla dessa restgarn? Här kan boken *Sticka med restgarn* som kom ut förra året vara till stor hjälp. Boken innehåller mönster på allt från tröjor och kofter till väskor. Den tipsar också om hur du ska tänka när du sorterar och kombinerar dina garn. EW

STUDIEMATERIAL OM GAZA BREDDAR PERSPEKTIVET

ABF har tagit fram ett nytt studiematerial om Gaza. Tyngdpunkten ligger på den historiska bakgrunden till dagens händelser.

– Historia är vårt verktyg för att förstå i dag, säger Shora Esmailian som har skrivit materialet.

AV ELISABET WAHL FOTO GAZA: JABER JEHAD BADWAN, CC BY-SA 4.0

I början av sommaren lanserades studiematerialet *Om Gaza*. Det bygger på Shora Esmailians bok *Gaza: att spränga ett getto* som skrevs ur en djup frustration över rapporteringen och diskussionerna efter Hamas attack den 7 oktober 2023, och Israels invasion av Gaza.

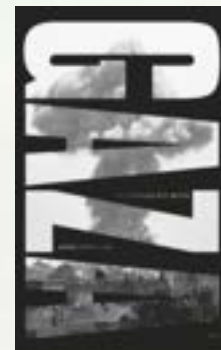
– Det var så många som pratade som om hela den här konflikten började då. Jag blev helt chockad eftersom Sverige har haft en lång tradition av att stötta palestiniernas kamp för frihet, och jag trodde att det fanns en djupare förståelse.

För att inte fastna i ett förenklat sätt att se på händelseförloppet inleds därför studiematerialet med en historisk tillbakablick. Shora Esmailian menar att om man inte sätter sig in i bakgrunden blir mycket av det som händer i nutid svårt att förstå. Det gäller inte bara Israel/Palestina-konflikten.

– Jag kommer från Iran, och hur ska man förstå revolutionen 1979 om man bara ser det som att shahen var dålig, alla gick ut och demonstrerade och sedan föll en diktator? Detsamma gäller Förntelsen, om man inte kan historien blir det obegripligt varför människor var tysta när nazisterna förintade ett helt folk. Historia är folkbildning!

Andra träffar i cirkeln handlar om nu-läget och framtiden. Till exempel om den svenska vapenexporten till Israel och vad deltagarna själva kan göra i dagsläget.

– Att göra övningarna var det roligaste när jag skrev det här materialet. Än så länge lever vi i ett samhälle där man får diskutera genom att stöta och blöta frågor. En del av de här övningarna är därför lite

Shora Esmailian.

© Johanna Malm

polariserande, men det handlar om att få i gång tankeverksamheten och slipa sina argument.

Vilka vill du ska gå cirkeln?

– Alla! En stor del av världen påverkas av konflikten – som privatpersoner när vi ser döda barn och utmärglade människor. Men det uppstår också konfliktlinjer i vårt samhälle. Inte minst för att vi har en extrem regering i Sverige just nu som agerar motsatt till folkets röst.

ABF HÖSTEN 2025

Vill du få med något i kalendariet?
Tipsa oss om vad ABF ordnar på din ort!
Mejla: elisabet.wahl@milsbo.se.

17 SEPTEMBER ABF - SYDVÄSTRA GÖTALAND LIVSVIKTIG KUNSKAP

Lär dig mer om hjärt-lungräddning (HLR) och hjärtstartare.

► Kvarnkullen, Kungälv, kl. 13–14.

23 SEPTEMBER - ABF VÄRMLAND BERÄTTELSEN OM DEN BRITTIKA GRUVSTREJKEN

ABF-pedagog Dave Procter, som kommer från en familj av kolgruvarbetare i nordvästra England, berättar om de viktiga händelserna som ledde till gruvstrejken 1984–85, de stora incidenterna under strejken, och de sociala och politiska resultaten därefter.

► ABF-lokalen, Karlstad, kl. 18–20.

29 SEPTEMBER - ABF KRONBERG TEATER OM OVÄNTAT BOKSLUT

Vi spelar *Bokslutet*, en tragikomisk hyllning till alla som känner sig lite osynliga och utanför på sin arbetsplats.

► Kulturhuset Grand, Ljungby, kl. 19–20.35.

4–5 OKTOBER - ABF ÖSTERGÖTALAND SKÄGGETORP FILMFESTIVAL

För tredje året i rad arrangeras det en filmfestival med stöd av ABF.

► Agora Café, Skäggetorp.

LÄS MERA I SPALTEN ►

7 OKTOBER - ABF HUDDINGE SÅ UNDERSÖKER VI MATPRISERNA

Utbildning för dig som vill vara med i PRO:s årliga prisundersökning av mat.

► Digital utbildning, kl. 10–12.

11 OKTOBER - ABF HALLAND EN KVÄLL MED OLLE ADOLPHSON

Anders Anton Pahlsson är sångare och anordnar varje år programmet *Ålskade Olle på Österlen*. Håkan Andersson medverkar på accordeon.

► Dramalogen, Halmstad, kl. 15–16.

16 OKTOBER - ABF JÄMTLAND HÄRJEDALEN FIRA BOKENS DAG

Njut av en kväll med författarsamtal och bokmingel. I år gästas arrangemanget av bland annat Johan Theorin och Karolina Schützer.

► Storsjöteatern, Östersund, kl. 17.30–21.

20 OKTOBER - ABF MITTSKÅNE LÄR DIG MER OM KINA

Tommy Viberg kommer och pratar om Kina, genom bild och ord berättar han om landets historia.

► FK Tor, Stehag, kl. 14–16.

HELGURS: 25–26 OKTOBER - ABF STOCKHOLM SY KLÄDER

Vill du lära dig att sy kläder efter färdiga mönster? Eller ändra på gamla plagg som du redan har? Då är det här en kurs för dig.

► ABF-huset, Stockholm, kl. 10.15–15.30.

29 OKTOBER - ABF VÄST GIGJOBBERN - HUR PÅVERKAR DE DIG?

Föreningen Gigwatch föreläser om gigekonomin framväxt och hur den påverkar både dig som anställd och som arbetsgivare.

► Digitalt via Teams, kl. 9.30–11.30.

30 OKTOBER - ABF SJUHÄRAD FARMORS LERIGA HÄNDER

Visning av en personlig dokumentär om arv, kreativitet och behovet av att få uttrycka sig.

► Folket Hus, Ulricehamn, kl. 14–15.30.

30 OKTOBER - ABF JÄMTLAND HÄRJEDALEN KONSPIRATIONSTEORIER - ETT HOT MOT DEMOKRATIN

En interaktiv föreläsning som försöker svara på frågan varför konspirationsteorier och desinformation blir allt vanligare.

► Biblioteket, Strömsund, kl. 18.30–20.45.

5 NOVEMBER - ABF STOCKHOLM LÄR DIG TÄLJA I TRÄ

Här får du lära dig grunderna i träsnideri. Vi gör allt från smörknivar och träslivar till djur och fantasiobjekt.

► ABF-huset, Stockholm, kl. 17–19.30.

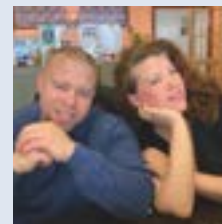
11 NOVEMBER - ABF VÄRMLAND NOVELLPAT MED FIKA

En annorlunda bokcirkel som inleds med fika och högläsning av en känd novell. Sedan diskuterar vi det vi just hört.

► Trädgårdsgatan 1, Karlstad, kl. 18–20.15.

BERÄTTA MER!

"HAR NI INTRESSE FÖR FILM, SÅ KÖR!"

4–5 oktober anordnas Skäggetorp filmfestival i Linköping. CECILIA GÄRDING och MIKAEL HAINES från föreningen Muzicadelic Entertainment arrangerar var sin dag.

Berätta mer!

Cecilia: – Det här är en chans för Skäggetorpsborna att nätverka, se film och träffa andra som gillar att göra film. Idén kom för två år sedan då vi kände att det fattades en filmfestival här. I Skäggetorp bor många olika grupper och de träffas inte så ofta.

Mikael: – Tanken är också att få Linköpingsbor som inte bor här att ta sig hit.

Vad är det för tema i år?

Cecilia: – På den dag jag anordnar kommer det att handla om nationella minoriteter. Det är nog många här som inte vet så mycket om de grupperna, utöver romer, så vi ska bland annat visa *Sameblod*. Jag tror att det är viktigt att visa att det finns olika grupper här i Sverige som har svårigheter som många i Skäggetorp kan relatera till.

Mikael: – Temat för min dag blir föräldraskap. Det finns så många olika beståndsdelar i det begreppet, allt från hur ensamstående har det till hur det är att kämpa och försöka klara sig i ett system som är så annorlunda jämfört med hur det var i hemlandet. Men det blir komedi också, det finns mycket styrka när man skrattar tillsammans. Det kommer att bli en bra blandning.

Så blir det en filmpremiär också. Berätta!

Cecilia: – Filmen har kommit till tack vare festivalen. Första året frågade vi våra volontärer om de ville vara med och göra film och när alla sa ja blev det så. Vi kallar den för Skäggetorps första komedi. Jag är jättestolt över det här gänget.

Har ni något tips till andra som också vill dra i gång en filmfestival?

Mikael: – Hitta samarbetspartner och kroka arm med andra som redan finns i området: bostadsbolaget, Erikshjälpen och andra intressenter. Det är en början.

Cecilia: – Det tar mer tid än man tror, men det är så värt det. Har ni intresse för film, så kör! Kommer det att komma någon? Det vet ni inte förrän ni har provat.

ELISABET WAHL

TOMAS ENEROTH

"VI MÅSTE VÅGA SKRYTA MER"

På självaste Första maj blev TOMAS ENEROTH ny förbundsordförande för ABF. *Fönstret* stämde träff och fick höra om utmaningar, uppmaningar och drömmar – och en blodig studiecirkel i Lammhult. **TEXT** ERIC SUNDSTRÖM **FOTO** ERIC SUNDSTRÖM

På meritlistan finns allt från statsråd och riksdagsledamot till VU-ledamot och Socialdemokraternas centrala studieledare. Men *Fönstret* vill veta hur allt började. Vad är den nye förbundsordförandens första minne av ABF?

– Jag växte upp i Kosta, ett brukssamhälle där ABF är en del av vardagen – inte minst genom musikkåren i mitt fall. Jag är trumpetare och kommer från en musikersläkt. Men låt mig berätta om studiecirkeln i Lammhult, säger Tomas Eneroth med ett leende.

Ett gäng unga, stökiga grabbar i Lammhult ville gå på bio oftare. SSU:aren Eneroth ordnade en studiecirkel med filmvisningar och diskussion efteråt.

– Gänget pratade om specialeffekter och jag hade en kompis som gjorde sådant till filmproduktioner. Så cirkeln avslutades med en filmvisning i Lammhults Folkets hus där grabbarna körde en föreställning med knivslagsmål, pistolskott och smålare. Fejkslaget rann till stormande applåder – och en studiecirkel hade fått ett gäng killar att våga stå på scen, lära sig filmteknik och imponera på andra.

En huvudförklaring till att det nya uppdraget känns så roligt är att folkbildning är viktigt och på riktigt.

– Det är en verksamhet som ger kunskap och självförtroende, bryter ensamhet och skapar engagemang. Det är så man stärker demokratin, säger Tomas Eneroth.

Men han konstaterar samtidigt att folkbildningen utmanas mer än vad den har gjort på hundra år.

– När auktoritära krafter attackerar kan

man inte stå vid sidan av och hoppas att någon annan ska försvara dig. Jag vill ta med mig all min erfarenhet och dels öka konfliktnivån mot de krafter som attackerar civilsamhället ideologiskt, dels öka samarbetet med andra studieförbund, folkhögskolor och ABF:s medlemsorganisationer. Vi ska vara motståndsrörelsen, säger Tomas Eneroth.

ABF:s nye förbundsordförande har haft en intensiv start med flera resor runt om i landet. Han är mycket imponerad av verksamheten och nämner bland annat det ABF-drivna Musikhuset i Gävle där ungdomar får lära sig spela, stå på scen och skapa tillsammans. Men han har en uppmaning.

– Vi måste våga skryta om vår verksamhet. Det går inte att skapa stöd för folkbildningen genom att bara prata i allmänna termer, vi måste framhålla vår betydelse för människor – precis som vi gjorde med replokalsupproret. Tidöregeringens nedskärningar är tuffa, men vi ska bemöta dem med stolthet över det vi gör, synas och ta debatter. Inte huka innan nya beslut ens är fattade, säger Eneroth med tydlig passning till Donald Trumps USA.

Under S-kongressen i våras fick Tomas Eneroth som förste ABF-ordförande någonsin tala inför alla ombud, i samband med att ABF:s kampanjfilm *Utan folkbildning stannar Sverige* premiärvisades. Kongressen tog även beslut om att skyndsamt återställa statsbidragen och successivt stärka folkbildning, folkhögskolor och studieförbund. Det ger hopp om

förändring – inte minst eftersom det finns starkt stöd för folkbildningen även hos V, MP och inte minst C. Men ABF måste också fortsätta det egna förändringsarbetet, menar Tomas Eneroth.

– Vi har redan gjort stora omställningar i hela landet och får nu en skarpare organisation med vår nya distriktsindelning. Nu är det läge att också börja formulera tankar om framtiden – vad är ABF:s viktigaste uppgifter om tio år?

Den nye förbundsordföranden flaggar för att ett nytt idéprogram behövs – och ABF-rörelsen uppmanas att även se bortom vardagspolitik och det dystra världsläget.

– Om arbetarrörelsens pionjärer kunde drömma om åtta timmars arbetsdag och ett välfärdssamhälle så måste vi för sjutton kunna drömma om ett Sverige där civilsamhället är starkt, där folkbildningen har stor betydelse, där utbildningsmöjligheterna är goda och där klassklyftorna minskar, säger Tomas Eneroth med stigande engagemang, innan han på känt vis lägger till en retorisk fråga:

– Visst är det dags för både drömmar och kamp? **📢**

▶ **TOMAS ENEROTH**

Ålder: 58 år.

Bor: I Växjö, övernattningslägenhet i Stockholm.

Gör: Riksdagsledamot 1994–2025, infrastrukturminister 2017–2022. Satt i ABF:s förbundsstyrelse 2014–2017, blev vice ordförande 2024 och ordförande den 1 maj 2025.

DET ANALOGA LJUDET PÅMINNER OSS OM VÄRDET AV DIALOG

När sommaren sakta glider över i höst, och dagarna blir kortare och löven ska byta färg, märker jag hur jag dras till sådant som gör tillvaron mer om-bonad. Efter semestern får jag alltid lust att ordna hemma, som om jag vill boa in mig inför mörkret och höstvindarna som väntar runt hörnet. I år handlade det om en gammal skivspelare som har stått oanvänd alltför länge – och drömmen om att åter kunna spela mina lp-skivor.

Lyckan när det fungerade! När den mäktiga musiken ur *La bohème* – operan i

verkligt, på riktigt och sällan felfritt – vilket lockar fram eftertanken.

Det är också så som jag ser på folkbildning: som ett värn mot det fejkade. Det mänskliga mötet erbjuder något genuint och autentiskt. I dagens flöde, där så mycket handlar om att förmedla ett snabbt narrativ utan erbjudande om dialog, blir studiecirkeln en naturlig motkraft. I cirkeln möter du människor, en vilja till samtal och det naturliga behovet av att tänka efter.

”DET ÄR OCKSÅ SÅ SOM JAG SER PÅ FOLKBILDNING: SOM ETT VÄRN MOT DET FEJKADE. DET MÄNSKLIGA MÖTET ERBJUDER NÅGOT GENUINT OCH AUTENTISKT.”

fyra akter med musik av Giacomo Puccini – omslöt mig så hörde jag inte bara melodierna och rösterna. Jag hörde även rummet – människorna där, avstånden mellan dem, andetag. Det analoga ljudet, fångat i ett ögonblick där människor samlats tillsammans, blev mer än musik. Berättelsen om det fattiga konstnärslivet i 1830-talets Paris virvlar emot mig och får liv.

Det var inte perfekt – och just därför äkta. Metoden och uttrycket var personliga. Det analoga sprids inte i massupplagor, utan bär på ett unikt tilltal.

Det digitala, däremot, är skapat för snabb spridning och är därför lättare att manipulera – som i fejkade nyheter. Men när vi möter någon i ögonen, eller lyssnar på en vinylskiva, finns en trovärdighet och ett slags inneboende källkritik. Det är

Dialogen är ett självändamål. Det digitala är ettor och nollor, ja eller nej, svart eller vitt. Det analoga rymmer nyanser. Och i de mötena – vare sig det är i en verksamhetslokal, ett mötesrum eller genom knastret från älskade vinylskivor med vackra omslag som läggs på en gammal skivspelare – uppstår något som är både äkta och mänskligt.

Det är ett alldeles utmärkt sätt att möta hösten på.

.....
ANNICA DAHL är förbunds-sekreterare i ABF och skriver krönikor på denna plats i varje nummer av *Fönstret*.

© Anna-Lena Ahlström

NAMN & NYTT

• Utmärkelsen **Årets arbetsplatsbibliotek** delades ut strax före sommaren, och årets pristagare visar att det inte krävs så mycket för att få i gång läsningen. I det här fallet räckte det med en bokhylla, ett engagemang – och någon som vågade fråga.

Pristagaren **Eileen Falk** arbetar som personlig assistent och frågade helt enkelt om hon fick ställa in en bokhylla i assistentrummet hemma hos sin brukare. Där har hon skapat ett litet, men mycket väl fungerande arbetsplatsbibliotek i ett skåp som hon fyndade på Blocket och gjorde i ordning själv. Eileen Falk startade sitt arbetsplatsbibliotek efter att ha gått kursen Läsfrämjande på arbetsplatsen hos Kommunal. Nu utbildar hon andra i att också bli bokombud.

© ABF

3 FRÅGOR ...

... till **KERSTIN LINDSTRÖM** som leder en cykelgrupp inom PRO Barkarby-Skälby.

I höst drar Cykelstjärnorna i gång igen. Vad är det för något?

– Det är en cykelgrupp som har funnits väldigt länge. Jag har varit med sedan 1997 och blev ledare för fyra fem år sedan. Vi träffas tio gånger på vårterminen och tio gånger på höstterminen. Namnet Cykelstjärnorna har fått lite inspiration från tv-programmet *Stjärnorna på slottet*. Vi hjälps åt att hitta mål dit vi ska cykla och den som gör det förbereder sig och berättar om platsen.

Vart cyklar ni?

– Det varierar. Ibland blir det byggnader eller utflyktsmål som Stadshuset i Stockholm eller Biskopsborgen i Stäket. Men vi har också åkt runt sjöar och besökt någon känd persons grav, som till exempel Lina Sandell och Nils Ferlin. Vill vi åka längre bort åker vi tåg ena vägen och cyklar hem.

Vad är det bästa med att göra sådana här utflykter på cykel?

– Det är ett härligt sätt att förflytta sig på. Vi kommer lite längre och samtidigt har vi närbild med naturen. Det är en frihet också, vi stannar där vi tycker att det passar.

ELISABET WAHL

FÖRBJUDNA BÖCKER I USA PÅMINNER OM LITTERATURENS EXPLOSIVA KRAFT

Under de sista decennierna av kalla kriget, på 1970- och 80-talet, ägnade USA och deras allierade demokratier stora resurser åt att smugla in kulturprodukter som böcker, filmer och tidskrifter i det forna östblocket. Särskilt mycket fokus lades på litteratur. De anlitade agenter, och ofta vanligt folk och studenter som råkade ha ärenden i Östtyskland eller Polen, för att ta med sig litteratur som som de hoppades skulle så ett frihetens frö i diktaturerna bakom järnridån.

Det här avslöjas i *The CIA book club* av den brittiske journalisten Charlie English, som har kartlagt det historiska boksmugglandet. Bland de mest populära böckerna var George Orwells *1984* och Aldous Huxleys *Du sköna nya värld*, två klassiska satirer över totalitära regimer. Men många av böckerna som smugglades in var inte

Det är svårt att hitta ett tydligare exempel på hur USA har övergivit de demokratiska ideal som de förespråkade under 1900-talet.

The CIA book club är en lika viktig som rykande aktuell påminnelse om litteraturens historiska kraft. I en tid då det seriösa läsandet minskar och de offentliga stöden till litteratur, kultur, översättningar, bibliotek och studieförbund hotas eller krymper, bör vi komma ihåg att böcker faktiskt hade en avgörande roll i ett av de största framstegen för frihet och demokrati i vår livstid.

Journalisten Timothy Garton Ash har tidigare skildrat hur dissidenter i bland annat Polen "betalade höga priser för de här förbjudna frukterna: de slukade böckerna på en enda natt och skickade sedan vidare dem till vänner, så att läsecirkeln

”MER ÄN 20 000 TITLAR HAR FÖRBJUDITS AV HÖGERRADIKALA REPUBLIKANER I USA DET HÄR DECENNIET.”

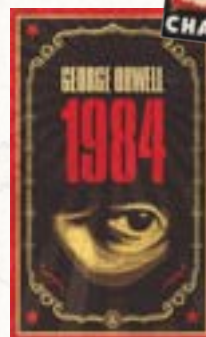
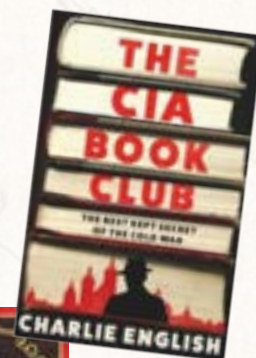
lika uppenbart politiska. Det handlade om allt från Albert Camus existentiella romaner till deckare av John le Carré och Agatha Christie, såväl som vanliga amerikanska livsstilsmagasin som förmedlade en mer vardaglig bild av ett friare liv.

I en lika perfekt som skrämmande illustration av USA:s politiska skifte sedan dess har precis samma titlar nu förbjudits i många amerikanska bibliotek och skolor, i de mest konservativa delarna av USA. Det gäller inte bara Orwell, Huxley och Camus, utan även amerikanska Nobelpristagare som Toni Morrison. Mer än 20 000 titlar har förbjudits av högerradikala republikaner i USA det här decenniet.

blev betydligt större än de enstaka kopior av böckerna som smugglades in”.

Charlie English citerar även den polske dissidenten Adam Michnik som säger: ”En bok är som en reservoar av frihet och självständigt tänkande. Det är som en brunn av mänsklig anständighet.” Slutsatsen av Englishs efterforskningar, som är bland de bästa som har skrivits om kulturens viktiga roll i kalla krigets slutskede, är att böckerna som smugglades in hade en helt väsentlig roll i att bygga opinion mot regimen.

Det är ingen liten sak som litteraturen åstadkom: den fick 1900-talets största och mest långlivade diktatur att skälva. 📖

MARTIN GELIN

Journalist och författare bosatt i Paris. Utkommer i november med *Mjuk makt i en hård tid: jakten på inflytande i den nya världsordningen* (Volante). Boken är redan såld till ett tjugotal länder.

MERVÄRDE

Förmåner som ger Mervärde - året om!

LO-förbundens 1,4 miljoner medlemmar är en kraft att räkna med - på jobbet, hemma och i vardagen.

Som medlem får du tillgång till förmåner som gör skillnad.
Från stora besparingar till små guldkorn i vardagen.

Logga in och läs mer på LOmervärde.se

Rivstart – full fart framåt

Vårt populära läromedel har fått ny form och reviderat innehåll. Rivstart innehåller varierade och lustfyllda övningar där samtal och vardagssituationer är i fokus. Med snabb progression och repetitionsuppgifter som prövar, befäster och synliggör språkinläringen lär sig studenterna svenska från dag ett.

Snabbaste
vägen till
språket!

nok.se/rivstart